

บทที่ 4

พัฒนาการของชุมชน

ในบทนี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในตำบลหลังสวนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยทำการแบ่งพัฒนาการของชุมชนเป็นช่วงๆ เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจ ซึ่งในการแบ่งเป็นช่วงพัฒนาการนี้ใช้ปัจจัยหลายปัจจัยเป็นเกณฑ์ในการแบ่งร่วมกัน ได้แก่ ปัจจัยทางด้านสังคมและการเมือง เหตุการณ์สำคัญต่างๆ ปัจจัยทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ปัจจัยทางด้านเทคโนโลยี รวมทั้งประวัติศาสตร์และภูมิหลัง โดยอาศัยหลักการและทฤษฎีด้านวิวัฒนาการชุมชนของนักคิดสองท่านมาผสมผสานกันคือ Taylor และ Pattick Geddes

ทั้ง Taylor และ Pattick Geddes ได้แบ่งวิวัฒนาการของเมืองเป็น 4 ชั้น แต่ชุมชนตำบลหลังสวนมีพัฒนาการที่สอดคล้องกับทฤษฎีเพียง 3 ชั้นแรก ดังนี้

ชั้น 1 เป็นการรวมตัวของชุมชนขนาดเล็กไม่มีการแบ่งการใช้ที่ดินชัดเจน และเป็นชั้นที่ชุมชนเริ่มกระจุกตัวรวมกันเป็นชุมชนเมือง ซึ่งตรงกับพัฒนาการในช่วงแรกของชุมชนในตำบลหลังสวนที่เป็นการเข้ามาตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำหลังสวนในระยะแรก ทุกอย่างพึ่งพาแม่น้ำเพื่อการยังชีพ ไม่มีการแบ่งการใช้ที่ดินที่ชัดเจน และเกิดเป็นชุมชนที่มีความเกี่ยวเนื่องกันใน 2 พื้นที่ เป็นที่มาของชุมชน 2 ศูนย์กลาง

ชั้น 2 เริ่มแบ่งการใช้ที่ดินเป็นย่านพักอาศัย และมีอุตสาหกรรมเล็กๆ ในครัวเรือน ชุมชนมีการขยายตัวหนาแน่นขึ้น มีการก่อสร้างอาคารหนาแน่นในศูนย์กลางและเริ่มขยายตัวออก ชุมชนในตำบลหลังสวนในยุคที่สองนี้มีพัฒนาการขึ้นตามลำดับ เนื่องจากมีเส้นทางรถไฟตัดผ่านพื้นที่เป็นตัวแปรให้เกิดการตั้งถิ่นฐานที่มีการรวมตัวกันหนาแน่นในเขตชุมชนบางชั้นเงินซึ่งเป็นศูนย์กลางใหม่ มีการสร้างอาคารหนาแน่นขึ้น รวมทั้งมีการวางแผนการใช้ที่ดินที่สอดคล้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน

ชั้น 3 เมืองมีการขยายตัวออกและศูนย์กลางเมืองเริ่มเสื่อม โดยโครงสร้างภายในเมืองแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมอย่างชัดเจน สอดคล้องกับพัฒนาการของชุมชนในตำบลหลังสวนที่มีการเข้าถึงของเส้นทางคมนาคมสายหลัก นั่นคือ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 ที่ตัดผ่านพื้นที่ใกล้เคียงของชุมชน อันมีบทบาทให้เมืองมีการขยายตัวเข้าหาเส้นทางคมนาคม ทำให้ศูนย์กลางเก่าของเมืองเริ่มเสื่อมโทรม รวมทั้งยังมีการวางแผนการใช้พื้นที่เป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม และพื้นที่อื่นๆ อย่างเห็นได้ชัดเจนอีกด้วย โดยพัฒนาการของชุมชนในตำบลหลังสวน กำลังดำเนินอยู่ในขั้นนี้

ขั้น 4 เมืองจะมีศูนย์กลางที่เชื่อมโยงเนื่องจากการโตเต็มที่ มีการเจริญเติบโตแบบกระจายกระจายออกนอกศูนย์กลาง ซึ่งชุมชนในตำบลหลังสวนยังมีพัฒนาการไม่ถึงขั้นนี้ เนื่องจากปัจจุบัน ชุมชนมีการขยายตัวสู่ออกนอก แต่พื้นที่ภายในศูนย์กลางก็ยังมีการใช้พื้นที่เป็นที่พักอาศัยและพาณิชยกรรม แม้จะมีบางส่วนที่เริ่มเชื่อมโยงออกไปก็ตาม

การอธิบายพัฒนาการในแต่ละช่วงจะกล่าวถึงสภาพพื้นที่ การตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยที่มีอิทธิพลในการตั้งถิ่นฐาน การใช้พื้นที่ อาคารบ้านเรือน กิจกรรมทางเศรษฐกิจ วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน สังคมและวัฒนธรรม และบทบาทของชุมชนจากการค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์แบบทฤษฎีภูมิที่มีการรวบรวมไว้ ผสมกับข้อมูลปฐมภูมิที่ได้จากการพูดคุย สัมภาษณ์ประชาชนในพื้นที่ ทำให้ทราบว่าชุมชนแห่งนี้มีความเป็นมาอันยาวนานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีการอ้างอิงจากหลักฐานทางโบราณคดี ตลอดจนคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่สืบทอดกันมา โดยสามารถนำมาแบ่งเป็นช่วงพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าในตำบลหลังสวน ได้ดังนี้

ยุคที่ 1 ชุมชน 2 ศูนย์กลาง (สมัยอยุธยาตอนปลาย - พ.ศ. 2458)

ช่วงที่ 1 บางยี่ไรเป็นศูนย์กลางการปกครอง

(สมัยอยุธยาตอนปลาย - พ.ศ. 2420)

ช่วงที่ 2 ผู้นำชาวจีนกับศูนย์กลางที่บางชันเงิน

(พ.ศ. 2421 - พ.ศ. 2458)

ยุคที่ 2 ชุมชนเข้าหาเส้นทางรถไฟ (พ.ศ. 2459 - พ.ศ. 2509)

ยุคที่ 3 เส้นทางคมนาคมเข้าถึงพื้นที่ (พ.ศ. 2483 - พ.ศ. 2547)

ช่วงที่ 1 ถนนสายหลักตัดผ่านพื้นที่ (พ.ศ. 2510 - พ.ศ. 2535)

ช่วงที่ 2 ขยายเขตเทศบาล (พ.ศ. 2536 - พ.ศ. 2546)

4.1 ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน

เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่เมืองชุมพรและเมืองหลังสวนในอดีต ซึ่งส่งผลต่อการเกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในตำบลหลังสวนปัจจุบัน โดยจะมีความสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาด้านการเมืองการปกครองในบทที่ 3 ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในตำบลหลังสวนไม่มีที่มาที่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่าตั้งอยู่ที่ไหน และมีลักษณะอย่างไร แต่จากสภาพพื้นที่ของตำบล

หลังสวนและพื้นที่ใกล้เคียงที่มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำและล้อมรอบด้วยภูเขาหินปูนทางฝั่งตะวันตกของพื้นที่นั้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่าการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแรกเริ่มในพื้นที่แห่งนี้ มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ นั่นคือ เกิดการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในโพรงหิน หรือถ้ำในเทือกเขาหินปูนทางตะวันตกของพื้นที่ ซึ่งเป็นทั้งที่พักอาศัยและแหล่งอาหาร เนื่องจากมีแม่น้ำหลังสวนไหลผ่าน ต่อมาเริ่มมีพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานมากขึ้น จึงเริ่มขยายตัวจากการอยู่ในถ้ำหรือโพรงหิน มาสู่การตั้งถิ่นฐานในที่ราบริมแม่น้ำหลังสวน และมีการเพิ่มจำนวนประชากรจากการอยู่แบบครอบครัวเดี่ยว มาสู่การเกิดเป็นชุมชนเล็กๆ กระจายอยู่ตามแนวแม่น้ำหลังสวนเป็นแนวยาว และได้เกิดวัฒนธรรมของชุมชนขึ้น เช่น วัฒนธรรมการกิน การทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการอุปโภคบริโภค เครื่องประดับต่างๆ เป็นต้น

ข้อสันนิษฐานนี้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เมื่อไปสอดคล้องกับการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่บริเวณใกล้เคียง ซึ่งเป็นการค้นพบซากขวานหินมีบาจำนวนมากบริเวณแม่น้ำหลังสวน¹ ในเขตตำบลบึงหววน อำเภอพะโต๊ะ ซึ่งเป็นอำเภอหนึ่งของเมืองหลังสวนในอดีต นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผาที่มีการชุบน้ำโคลนสีแดง และเศษภาชนะดินเผาที่มีการเจาะรูเป็นจำนวนมากในสวนผลไม้ บริเวณหมู่ที่ 8 ตำบลท่ามะปลา ซึ่งจากการตรวจสอบชั้นดินของนักโบราณคดีพบว่า เป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ มีส่วนผสมของทรายค่อนข้างมาก คล้ายกับที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่งของภาคใต้ เป็นหลักฐานที่แสดงถึงกิจกรรมของมนุษย์สมัยโบราณ ดังนั้นสามารถสันนิษฐานได้ว่าเกิดชุมชนขึ้นในบริเวณพื้นที่แถบนี้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือเมื่อประมาณ 3,000 ปีล่วงมาแล้ว

หลังจากข้อสันนิษฐานที่มีมูลเหตุจากหลักฐานทางโบราณคดีได้แสดงให้เห็นว่าเราทราบถึงการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกของพื้นที่ตำบลหลังสวนและบริเวณใกล้เคียงแล้ว ก็ไม่พบหลักฐานอะไรที่จะยืนยันถึงการตั้งถิ่นฐานในระยะต่อไปของพื้นที่แห่งนี้ รวมทั้งยังไม่มีหลักฐานหรือข้อมูลทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่าในตำบลหลังสวนเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานในสมัยใดอีก หากแต่ชื่อเมืองหลังสวนได้ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์² ตามจารึกวัดพระเชตุพน จารึกกล่าวถึงหัวเมืองปักษ์ใต้ตอนบนว่า "...ไชยา เมืองประสงค์ เมืองหลังสวน อุทุมพร..." โดยเมืองประสงค์ คืออำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนอุทุมพร คือจังหวัดชุมพรในปัจจุบัน ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ตามหลักฐานว่า เกิดชุมชนขึ้นในเมืองหลังสวนตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

¹ เมืองหลังสวน อนุสรณ์ 100 ปี ฐานศร 2442-2542 (ชุมพร: หลังสวนการพิมพ์, 2542), หน้า 22.

² วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดชุมพร (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544), หน้า 50.

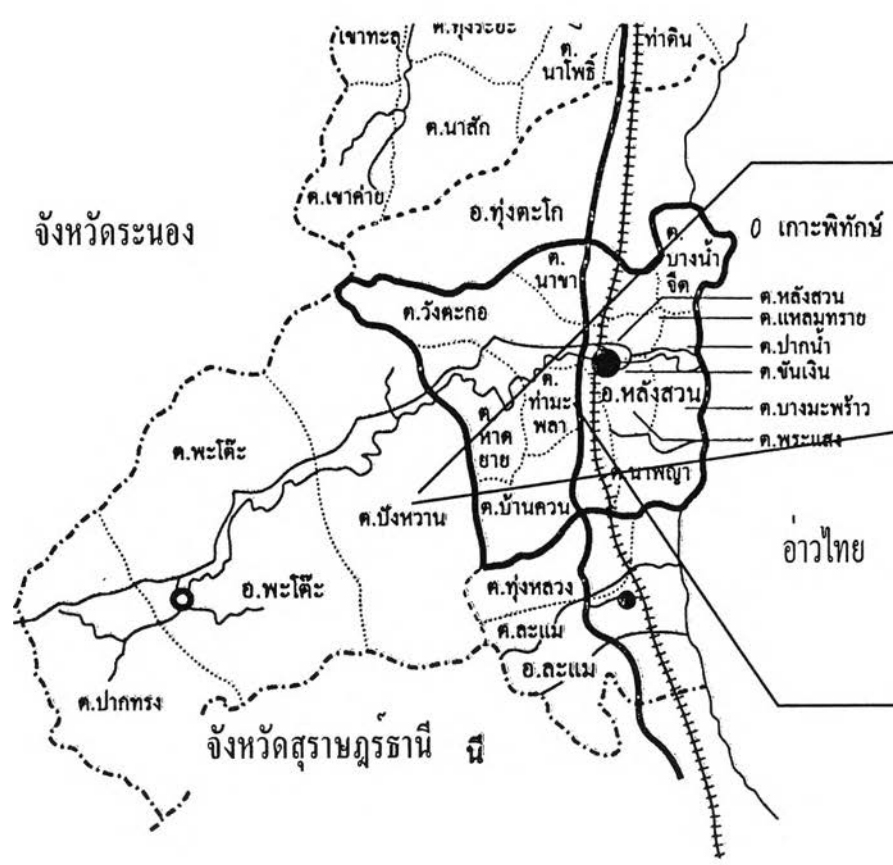
ตารางที่ 4.1 เปรียบเทียบเกณฑ์ในการแบ่งช่วงพัฒนาการ

ผู้แต่ง	ยุคของพัฒนาการ				
Patrick Geddes	เริ่มกระจุกตัว	มีการขยายตัวหนาแน่นขึ้น	เมืองขยายตัวออก	เมืองเจริญเติบโตแบบกระจาย	
Taylor	ขั้นแรก - รวมตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดเล็ก	ขั้นวัยรุ่น - เริ่มแบ่งการใช้ที่ดินเป็นย่าน	ขั้นผู้ใหญ่ - โครงสร้างแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม ชัดเจน	ขั้นชรา - เมืองที่มีศูนย์กลางเสื่อมเนื่องจากกรโตเต็มที่	
ปนัดดา ทองภูเบศร์	ชุมชน 2 ศูนย์กลาง (อยุธยาตอนปลาย - พ.ศ. 2458)		ชุมชนเข้าหาเส้นทางรถไฟ (พ.ศ. 2459 - พ.ศ. 2509)	เส้นทางคมนาคมเข้าถึงพื้นที่ (พ.ศ. 2510 - พ.ศ. 2546)	
	บางยี่ไรเป็นศูนย์กลางการปกครอง (อยุธยาตอนปลาย - พ.ศ. 2420)	ผู้นำชาวจีนกับศูนย์กลางที่บางขันเงิน (พ.ศ. 2421 - พ.ศ. 2458)	เส้นทางรถไฟตัดผ่านพื้นที่ ชุมชนตั้งถิ่นฐานเข้าหาสถานีรถไฟ	ถนนสายหลักตัดผ่านพื้นที่ (พ.ศ. 2510 - พ.ศ. 2535)	ขยายเขตเทศบาล (พ.ศ. 2536 - พ.ศ. 2546)

ที่มา : จากการวิเคราะห์

พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร

แผนที่ 4.1 บริเวณที่ขุดค้นพบโบราณวัตถุ

สัญลักษณ์

แม่น้ำหลังสวน

ที่มา : ท้องถิ่นของเรา

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรข้างต้นบ่งบอกว่าการตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาประมาณกว่า 200 ปีมาแล้ว หากแต่จากการสำรวจในพื้นที่ตำบลหลังสวนและพื้นที่ใกล้เคียงในปัจจุบันนั้น พบศาสนสถานหรือวัดที่เป็นหลักฐานในการตั้งถิ่นฐานอยู่มากมาย ซึ่งหากนับโดยรวมแล้วในพื้นที่อำเภอหลังสวนในปัจจุบันมีวัดในพื้นที่ประมาณ 40 วัด โดยมีวัดที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ตำบลหลังสวนเอง 3 วัด คือ วัดขันเงิน วัดโดนด และวัดด่านประชากร โดยทั้งสามวัดนี้มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่สำคัญ อันแสดงให้เห็นเราทราบถึงการเกิดชุมชนในพื้นที่นี้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย นั่นคือ จากประวัติของวัดขันเงินตามประวัติวัดที่พระราชอาณาจักรที่กรมการศาสนาจัดพิมพ์ไว้ เมื่อปี พ.ศ. 2531 บันทึกไว้ว่า³

“จากการค้นหาหลักฐานของวัดต่างๆในจังหวัดชุมพรจากกรมการศาสนา พบว่าวัดขันเงินได้สร้างเป็นวัดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2240 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งสุดท้ายหลังสุดในปี พ.ศ. 2499 สำหรับพัทธสีมาเก่าซึ่งถูกสวดถอนแล้ว ไม่สามารถสืบทราบได้ว่าได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีใด ปัจจุบันอุโบสถหลังเก่าถูกรื้อออกแล้ว ส่วนพระประธานของอุโบสถเก่าได้ประดิษฐานไว้ในโบสถ์น้อย พระประธานองค์นี้ชาวบ้านเรียกว่า หลวงพ่ออินทร์ เป็นพระที่ทำด้วยอิฐดินเผา ก่อและโบกด้วยปูนขาวที่ใช้เปลือกหอยทะเลเผาไฟด่าละเอียดผสมกับน้ำตาลเหลว (น้ำอ้อยเคี้ยว) แล้วโบกทาเป็นองค์พระ มีอายุประมาณกว่า 100 ปีมาแล้ว”

ดังนั้นจากหลักฐานที่ค้นพบจากกรมการศาสนา ทำให้ทราบว่าวัดขันเงินได้สร้างเป็นวัดมาครบ 307 ปี ในปี พ.ศ. 2547 นี้ ไม่เพียงแต่วัดขันเงินเท่านั้น หากแต่วัดโดนด วัดด่านประชากร และวัดอื่นๆในพื้นที่ใกล้เคียงก็มีประวัติความเป็นมาไม่ต่ำกว่า 100 ปีเช่นกัน โดยวัดโดนดมีประวัติความเป็นมายาวนาน กว่า 200 ปี ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในตำบลหลังสวนระยะแรกนี้สันนิษฐานได้ว่ามีการเกิดขึ้นของชุมชนกระจายอยู่ตามแนวแม่น้ำหลังสวนตั้งแต่พื้นที่อำเภอพะโต๊ะซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำหลังสวน มายังตำบลหลังสวน จนถึงตำบลปากน้ำหลังสวน ซึ่งเป็นปากแม่น้ำติดกับทะเลอ่าวไทยตลอดแนว

³ เจ้าอาวาสวัดขันเงินพระราชปริยัติโมลี, อนุสรณ์ครบ 300 ปี วัดขันเงิน (พระอารามหลวง) อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร 2440 (ชุมพร : หลังสวนการพิมพ์, 2540), หน้า 13.

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

4.2 พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน

ในการแบ่งพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จะเริ่มต้นจากหลักฐานของการสร้างวัดชั้นเงินในพื้นที่จากข้อมูลของกรมการศาสนาที่อ้างถึงในข้างต้น ดังนั้นพัฒนาการของชุมชนที่กล่าวถึง จึงเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2240 - 2547)

ยุคที่ 1 ชุมชน 2 ศูนย์กลาง (สมัยอยุธยาตอนปลาย - พ.ศ. 2458)

ช่วงที่ 1 บางยี่ไรเป็นศูนย์กลางการปกครอง (อยุธยาตอนปลาย - พ.ศ. 2420)

สภาพพื้นที่

ตำบลหลังสวนตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำหลังสวน (หันหน้าออกสู่ทะเล) มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และทรัพยากรของพื้นที่เช่นเดียวกับพื้นที่อื่นๆในลุ่มน้ำหลังสวน เป็นที่ตั้งของชุมชนที่มีการอยู่ร่วมกันระหว่างชาวไทยในพื้นที่และชาวจีนอพยพที่ล่องเรือมาตามลำน้ำหลังสวน เมื่อพบเจอทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมก็เกิดการตั้งถิ่นฐานและจับจองพื้นที่เพื่อทำมาหากินต่อไป ในตำบลหลังสวนมีแม่น้ำหลังสวนเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักในการติดต่อกับพื้นที่รอบนอก และจะมีทางเดินเชื่อมต่อกันสำหรับพื้นที่ภายในชุมชน

ตำบลหลังสวนในยุคนี้ครอบคลุมพื้นที่ 2 ตำบล คือ ตำบลบางขันเงิน และตำบลบางยี่ไร อำเภอเมือง เมืองหลังสวน ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำหลังสวนจะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำหลังสวน ในฝั่งที่มีการทับถมของดินตะกอนแม่น้ำ เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่สูง เหมาะแก่การเพาะปลูกและการอยู่อาศัย รวมทั้งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำซึ่งเป็นแหล่งอุปโภคบริโภคที่สำคัญ และเป็นเส้นทางคมนาคมที่ดี อีกด้วย ตรงกับการสั่งสอนของคนเฒ่าคนแก่ที่สืบทอดมาถึงรุ่นลูกหลานว่า การที่จะหาทำเลที่ตั้งถิ่นฐานที่ดีจะต้องดูให้ “เข้าท่า เข้าทาง”⁴ นั่นคือต้องอยู่ใกล้แหล่งน้ำซึ่งเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต และเป็นเส้นทางคมนาคมเพื่อการติดต่อกับพื้นที่โดยรอบได้ดี พื้นที่ทั่วไปในลุ่มน้ำหลังสวน จะเป็นที่ราบลุ่ม มีป่าสมบูรณ์ เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ก็มีการแปรสภาพเป็นสวน และที่นา

ชุมชนในพื้นที่ตำบลหลังสวนก็มีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำหลังสวนเช่นเดียวกัน โดยเกาะกลุ่มเป็นชุมชนขนาดเล็กอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำ (หันหน้าออกสู่ทะเลทางทิศตะวันออก) ในยุคนี้มีชุมชนที่สำคัญอยู่ 2 ชุมชน คือ ชุมชนบางยี่ไร และชุมชนบางขันเงิน โดยที่บางยี่ไร ประชาชนตั้งบ้านเรือนเกาะติดแนวแม่น้ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่อพยพมาจาก

⁴ สัมภาษณ์, สนั่น จิฎกานูญณ์, 31 มกราคม 2547.

พื้นที่อื่น แต่มาตั้งรกรากที่นี้อยู่ร่วมกับคนไทยในพื้นที่ แต่ชาวจีนจะมีจำนวนมากกว่าจนเรียกได้ว่า บางยี่ไรเป็นชุมชนของชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ จากชุมชนขนาดเล็กที่มีอยู่แค่ไม่กี่ครัวเรือน ได้มีการอพยพเข้ามาของชาวจีนเพิ่มมากขึ้นจนเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น เกิดมีศูนย์กลางของชุมชนอัน ได้แก่ วัดโตนด และศาลเจ้าจีนบางยี่ไร (แต่จีว) ส่วนชุมชนบางขันเงินนั้น มีการรวมตัวของคนในชุมชนทั้งชาวไทยและชาวจีน และมีศูนย์กลางคือวัดขันเงินซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำหลังสวน และศาลเจ้าหลังสวน (ไหลล่า) ขึ้นเช่นเดียวกัน

ในยุคนี้ชุมชนที่มีบทบาทสำคัญของเมืองหลังสวน คือ ชุมชนบางยี่ไร เนื่องจากสภาพพื้นที่ชุมชนตั้งอยู่ติดแม่น้ำ ใกล้ทางออกสู่ทะเล สะดวกในการติดต่อคมนาคมจากภายนอก ดังนั้นจึงเป็นตลาดในการจอดพักขนถ่ายสินค้าทางน้ำที่สำคัญ รวมทั้งชุมชนบางยี่ไรยังเป็นศูนย์กลางในด้านการปกครองของเมืองหลังสวนอีกด้วย

การตั้งถิ่นฐานและปัจจัยในการตั้งถิ่นฐาน

ในสมัยนี้ประเทศไทยมีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติมากขึ้น ดังนั้นในพื้นที่ลุ่มน้ำหลังสวนซึ่งมีแม่น้ำหลังสวนเป็นแนวแกนหลักในการคมนาคมและการติดต่อค้าขาย จึงเป็นเส้นทางการค้าระหว่างชาวไทยกับต่างชาติเช่นกัน ซึ่งด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนเพิ่มมากขึ้น การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลุ่มน้ำหลังสวนในยุคนี้ เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) หันหน้าเข้าหาแม่น้ำ และจะมีการเกาะตัวกันในจุดที่เป็นแหล่งการค้า โดยเป็นการอยู่ร่วมกันของคนไทยในพื้นที่และชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากใหม่ โดยประกอบอาชีพรับจ้างบ้าง ค้าขายบ้าง แล้วเกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือและดูแลกันเองในหมู่ชาวจีน เพื่อป้องกันการถูกเอารัดเอาเปรียบ หรือที่เรียกกันว่า อั้งยี่

ชุมชนในตำบลหลังสวน มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเช่นกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการตั้งอยู่เพียงไม่กี่ครัวเรือน เกาะตามแนวแม่น้ำในระยะแรก ต่อมาเริ่มมีการขยายตัวของชุมชน มีการเกาะกลุ่มอยู่ร่วมกันของชุมชนมากขึ้น เริ่มกระจุกตัวอยู่ตามริมฝั่งจนเกิดเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น เช่นในบางยี่ไรและบางขันเงิน โดยจะเป็นการตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กับพื้นที่เกษตรกรรม เนื่องจากทำเลที่ตั้งที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้การตั้งถิ่นฐานของคนในหลังสวนมีเพิ่มมากขึ้น มีการจับจองที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยและทำการเกษตร โดยส่วนใหญ่จะทำสวนผลไม้ และทำนา บริเวณที่อยู่อาศัยเป็นการเกาะกลุ่มรวมกันของชุมชน และมีพื้นที่เกษตรกรรมอยู่รอบนอกชุมชน อันแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกษตรกรรมในระยะแรก

ในยุคนี้บริเวณพื้นที่เมืองระนองอันมีพรมแดนติดกับเมืองหลังสวนทางเมืองพะโต๊ะ อันเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำหลังสวน มีการทำเหมืองแร่กันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน สร้างรายได้ให้เมืองเป็นอย่างมาก และการทำเหมืองแร่เริ่มขยายตัวเข้าสู่เมืองหลังสวนทางเมืองพะโต๊ะ เนื่องจากหลังสวนมีทรัพยากรแร่ธาตุที่สมบูรณ์ เมื่อเมืองมีความเจริญขึ้น การค้าขายก็เจริญขึ้นตามไป

ด้วย ทำให้เกิดการอพยพเข้ามาของชาวจีนในต่างพื้นที่เพื่อเข้ามาหางานทำ แล้วเข้ามาตั้งถิ่นฐาน อยู่เป็นชุมชนชาวจีนในเมือง จนชาวจีนในตำบลหลังสวนกลายเป็นประชากรหลักของเมืองไปโดยปริยาย

ในการขนส่งแร่มีการลำเลียงลงเรือยนต์ขนาดใหญ่ผ่านแม่น้ำหลังสวนออกสู่อ่าวไทย ชุมชนในกลุ่มแม่น้ำนี้จึงเกิดเป็นตลาดขนาดใหญ่ขึ้นได้ เช่น ตลาดชุมชนวังตะกอก เป็นต้น

ในตำบลหลังสวนนั้น ชุมชนบางขันเงินเป็นจุดที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างชุมชนอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญ โดยมีท่าเรือหลัก คือ ท่าต้นโศ หรือท่าต้นประดู่ (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ ถนนหลังสวน ซอย 3 อยู่ตรงหลังร้านข้าวแกงแม่เฉลียว) เป็นจุดถ่ายโอนสินค้า สินค้าต่างๆที่มาแลกเปลี่ยนที่นี้มักจะเป็นผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งสินค้าอุปโภคบริโภค ได้แก่ ผัก ผลไม้ และผ้าต่างๆ ท่าต้นโศจะมีศาลาเป็นจุดแวะพักจอดเรือของคนที่ผ่านมา แสดงถึงน้ำใจไมตรีของชาวหลังสวนได้เป็นอย่างดี

ชุมชนบางยี่ไรก็เช่นเดียวกัน ท่าเรือบางยี่ไรเกิดเป็นตลาดที่ขายทั้งอาหารการกิน และของใช้ที่จำเป็น โดยสินค้าส่วนใหญ่ยังคงเป็นผลผลิตทางการเกษตร มีการส่งออกสินค้าพื้นที่ที่รอบนอก เช่น กรุงเทพฯ เพชรบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ชุมชนบางยี่ไร ยังเป็นชุมชนที่มีบทบาทเป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองหลังสวนในยุคนี้อีกด้วย

ชุมชนที่สำคัญในยุคนี้ได้แก่ ชุมชนบางยี่ไร มีศูนย์กลาง คือ วัดโตนดและศาลเจ้าบางยี่ไร (จีนแต่จี๊) ชุมชนบางขันเงิน มีศูนย์กลาง คือวัดขันเงินและศาลเจ้าหลังสวน (จีนไหหลำ) และชุมชนวังตะกอก มีศูนย์กลางคือศาลเจ้าที่ตลาดวังตะกอก ชุมชนบางยี่ไรและวังตะกอกเป็นชุมชนที่มีบทบาทด้านการค้าที่สำคัญ โดยเป็นศูนย์กลางการค้าในแถบลุ่มน้ำหลังสวน แต่หากเปรียบเทียบกันแล้ว ชุมชนวังตะกอกจะมีขนาดใหญ่กว่าและมีบทบาทด้านการค้ามากกว่าบางยี่ไร เพราะที่ตั้งที่อยู่ในเขตน้ำลึกและปกคลุมด้วยต้นไม้ที่ให้ร่มเงาเป็นที่จอดพักค้างคืนของเหล่าพ่อค้าและผู้ผ่านไปมา ส่วนชุมชนบางขันเงินเป็นชุมชนที่เน้นการอยู่อาศัยเป็นหลัก แม้จะมีท่าเรือเพื่อการติดต่อค้าขาย แต่ก็ไม่ได้มีฐานะเป็นตลาดที่โดดเด่นเท่ากับตลาดวังตะกอกหรือบางยี่ไร

ปัจจัยหลักในการตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำหลังสวนและตำบลหลังสวนในยุคนี้ คือ ปัจจัยทางธรรมชาติ อันได้แก่ ท่าเลที่ตั้งของพื้นที่ เส้นทางการคมนาคม ทรัพยากรและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ คือ การมีอาชีพเพื่อนำไปสู่รายได้ จึงเกิดการอพยพเข้าสู่เมือง และปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม คือ เชื้อชาติ โดยชาวจีนที่อยู่ดั้งเดิมก็จะชักชวนพวกพ้องเข้ามาอยู่ด้วยแล้วรวมกลุ่มกัน เป็นต้น

การใช้พื้นที่

การตั้งถิ่นฐานในระยะแรกของชุมชนในตำบลหลังสวน จะมีการปลูกอาคารบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ป่า แล้วเปลี่ยนพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่เกษตรกรรม เป็นการปลูกบ้านในพื้นที่สวนของ

ตนเอง โดยบ้านเรือนจะปลูกตามแนวลำน้ำและแนวถนนที่เป็นทางเชื่อมของชุมชนซึ่งเป็นแนวแกนรอง แต่ก็ยังคงปลูกในพื้นที่สวนเป็นหลัก ซึ่งสามารถมองภาพรวมของชุมชนได้ โดยยึดแม่น้ำหลังสวนเป็นแนวแกนหลักและถนนเชื่อมชุมชนเป็นแนวแกนรอง จะพบว่าตัวอาคารบ้านเรือนจะตั้งอยู่บนที่ราบริมแม่น้ำซึ่งจะตั้งห่างจากตลิ่งลึกลงเข้าไปในพื้นที่ป่าหรือ พื้นที่เกษตรกรรม โดยตัวบ้านจะอยู่ในพื้นที่สวนแล้วจะมีทางเชื่อมภายในชุมชนอยู่ถัดมา โดยทางเชื่อมนี้จะถูกขนานด้วยอาคารบ้านเรือน ถัดออกไปทางด้านหลังก็จะเป็นพื้นที่สวน หรือไร่ นา

ในยุคการตั้งถิ่นฐานในระยะแรก พื้นที่ในแถบลุ่มน้ำหลังสวนและในตำบลหลังสวนจะมีลักษณะการใช้พื้นที่ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ส่วนพื้นที่อื่นในเมืองหลังสวนที่ไม่ได้ยุริมฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะเป็นป่าสมบูรณ์ที่ยังไม่มีการเข้าไปใช้พื้นที่

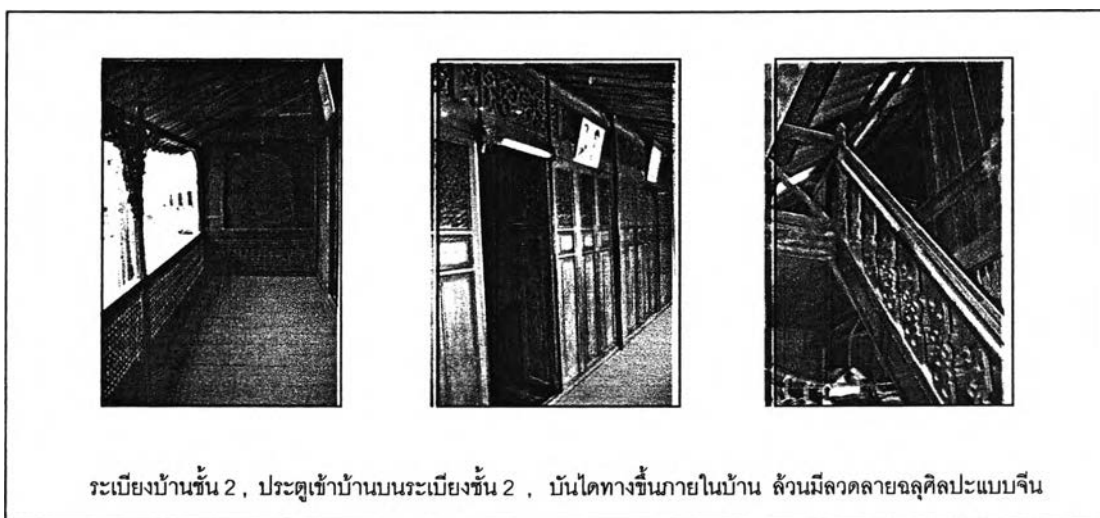
อาคารบ้านเรือน

การสร้างบ้านเรือนในยุคแรกนี้จะใช้วัสดุในท้องถิ่นเป็นหลัก เนื่องจากมีความสะดวก หาง่ายในพื้นที่ใกล้ๆ และราคาไม่แพง เช่น ไม้ โดยเป็นการสร้างบ้านเรือนที่อาศัยลักษณะภูมิประเทศเป็นปัจจัยสำคัญ นั่นคือ ในเขตที่ราบลุ่มน้ำหลังสวนนี้ เป็นที่ต่ำและอยู่ใกล้ทะเลอาจเกิดน้ำท่วมได้ง่าย ภูมิประเทศที่ล้อมด้วยภูเขาและติดทะเลของภาคใต้ทำให้มีฝนตกชุก ดินอุดมสมบูรณ์มีความชื้นในดินสูง รวมทั้งมีการทำการค้าของชาวจีน ทำให้อาคารบ้านเรือนเป็นไปอย่างสอดคล้องกับหลักดังกล่าว คือ เป็นอาคารทำด้วยไม้ มีใต้ถุนสูง เป็นเรือนแถวไม้สองชั้นที่มีทางเดินด้านหน้าและมีหลังคาบังแดดบังฝน อันเอื้อต่อการค้าขายซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวจีนในพื้นที่ เสาบ้านจะมีการรองอิฐหรือหินที่ฐานเสา อันเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น เนื่องจากเสาเป็นเสาไม้่ง่ายต่อการผุกร่อนหากเกิดอุทกภัย รวมทั้งเป็นการป้องกันความชื้นและแมลงจากพื้นดินอีกด้วย

ศิลปะและสถาปัตยกรรมในการสร้างที่อยู่อาศัยของคนในตำบลหลังสวน จะเป็นศิลปะแบบจีนที่ผสมด้วยภูมิปัญญาของไทย โดยจะแสดงออกในรูปของการก่อสร้างบ้านเป็นทางเดินมีหลังคาด้านหน้าเพื่อสะดวกแก่การเดินเลือกซื้อสินค้า การทำช่องลมต่างๆจะเป็นลายฉลุที่มีลวดลายเป็นศิลปะแบบจีน โดยลวดลายจะต่างกันออกไป

อาคารบ้านเรือนในระยะแรกนี้ เป็นการย้อนถึงรูปแบบของอาคารบ้านเรือนในอดีตที่ผ่านมาไม่น้อยกว่า 120 ปี ดังนั้นตัวอย่างของอาคารบ้านเรือนในยุคนี้จะต้องมีประวัติและอายุอาคารอยู่ในยุคเดียวกันมาอธิบาย โดยบ้านในตำบลหลังสวนที่มีอายุกว่า 120 ปี และยังคงสภาพให้เห็นได้ในปัจจุบัน คือ บ้านของคุณวนิดา สัจจิโส ซึ่งเป็นบ้านเรือนไม้ 2 ชั้น 2 คูหา ตั้งอยู่บนถนนหลังสวนติดกับธนาคารออมสินในปัจจุบัน ซึ่งเทียบอายุจากคำบอกเล่าของเจ้าของแล้ว น่าจะมีอายุประมาณ 130 ปี ซึ่งอยู่ในช่วงยุคเดียวกัน จากการสัมภาษณ์ คุณวนิดา สัจจิโส เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2546 ได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับบ้านหลังนี้ได้ความว่า บ้านหลังนี้สร้างมาตั้งแต่

สมัยคุณกงซึ่งเป็นชาวจีนไหหลำ ที่อพยพต่อมาจากอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช แล้วมาทำสวนยางและการค้าในตำบลหลังสวนจนมีฐานะร่ำรวยขึ้นมา กงเล่าว่าบ้านหลังนี้สร้างเป็นหลังแรกๆในแถบถนนหลังสวน โดยมีกงและช่างชาวจีนเป็นคนสร้างเอง บ้านทำด้วยไม้เคี่ยมและไม้หลุมพอกจากในป่าหลังสวน โดยนำไม้เคี่ยมเป็นร้อยละต้นทำเป็นเสาเข็ม ฝังลงดินเป็นฐานบ้าน บ้านมีลักษณะเป็นเรือนไม้ 2 ชั้น มีระเบียงบนชั้นที่สอง ช่องลมเป็นลวดลายฉลุศิลปะแบบจีน หลังคาจั่วมุงด้วยการเบี๋องว่าว แต่ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นกระเบื้องแผ่นแทน ประตูชั้นบนเป็นประตูบานพับไม้ใช้กลอนยาว ส่วนด้านล่างมีการเปลี่ยนแปลงเป็นประตูเหล็กแทนที่

ภาพที่ 4.1 บ้านคุณวนิดา สัจจวิโส

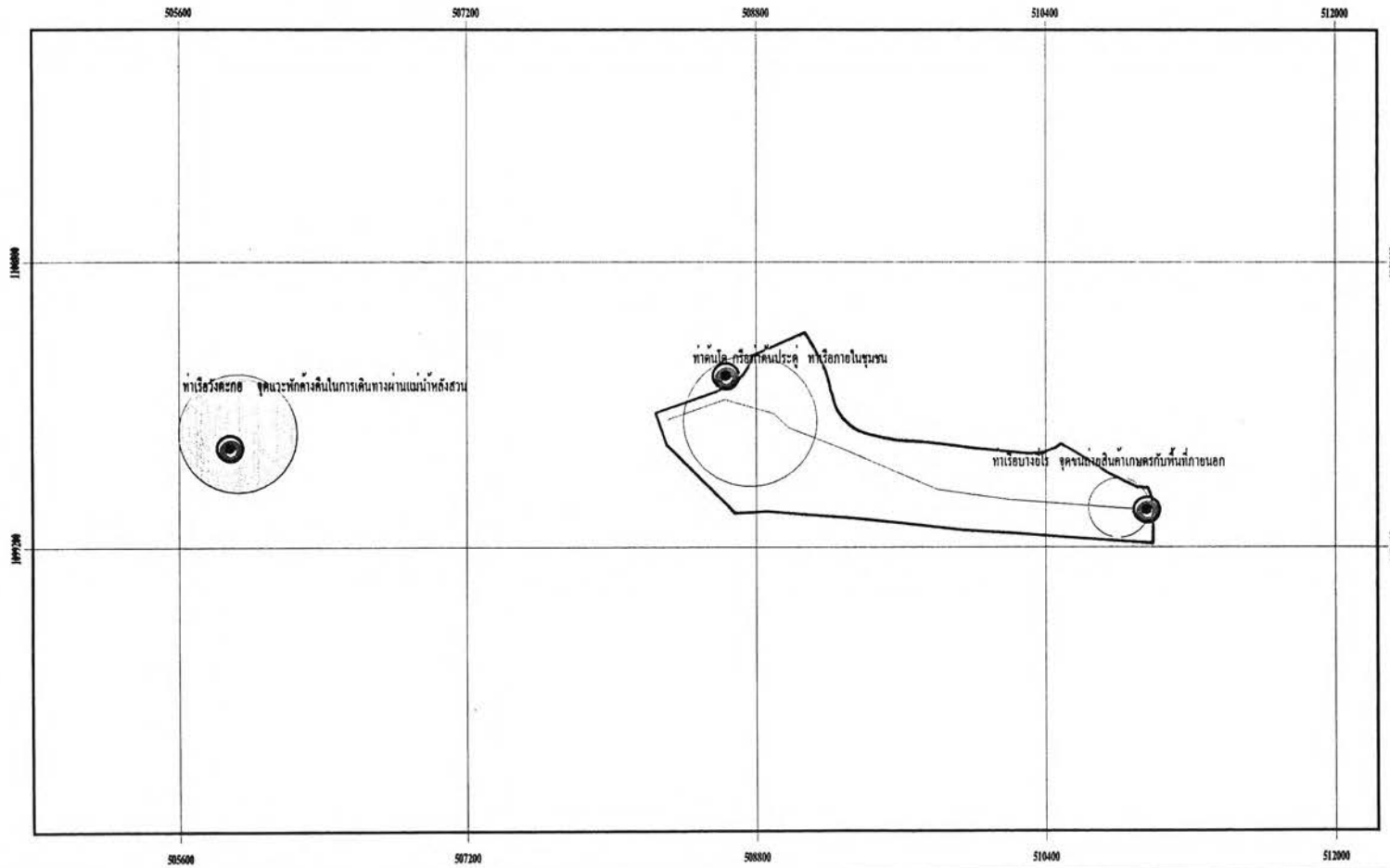
ระบบเศรษฐกิจ

การประกอบอาชีพของคนในพื้นที่ส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกันกับชุมชนอื่นในลุ่มน้ำหลังสวน นั่นคือ การทำเกษตรกรรม เป็นประเภทสวนผลไม้ เช่น มะพร้าว หน่าม ทูเรียน มีการทำนา การประมง และการค้าขาย เป็นหลัก ซึ่งเป็นการพัฒนาสู่รูปแบบการเกษตรเพื่อการค้าขายมากขึ้น โดยเป็นการติดต่อทางน้ำ อาชีพที่เกิดตามมาคือการค้าขายเรือรับส่งผู้โดยสาร เป็นต้น

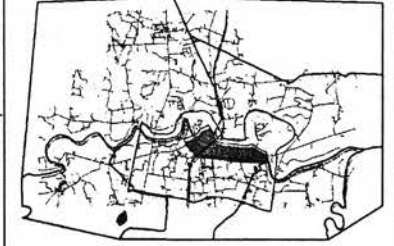
การทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นอาชีพใหม่ที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของชุมชนเป็นอย่างมาก การทำเหมืองแร่อย่างเป็นทางการเป็นลำเป็นสันในท้องที่เมืองหลังสวนในยุคนี้ ทำให้เศรษฐกิจโดยรวมของเมืองอยู่ในเกณฑ์ที่ดี ผู้คนมีชีวิตที่พร้อมขึ้น เกิดการค้าขายที่มีความหลากหลายของสินค้าภายในชุมชนตามมา

พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร

แผนที่ 4.4 การตั้งถิ่นฐานในยุคที่บางอีไรเป็นศูนย์กลางการปกครอง (อยุธยาตอนปลาย-พ.ศ. 2420)

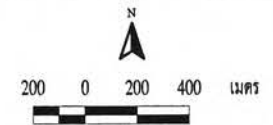
นางสาวปนัดดา ทองภูเบศร์ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สัญลักษณ์

- ท่าเรือ
- แม่น้ำ
- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- ชุมชนวงตะกอก
- ชุมชนบางอีไร
- ชุมชนบางขันเงิน

ที่มา : วิเคราะห์จากการสัมภาษณ์

บทบาทของชุมชน

ในยุคนี้ชุมชนในตำบลหลังสวนทั้งสองชุมชนมีบทบาทสำคัญอยู่ 2 ด้าน คือ เป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิม โดยมีการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก พืชผลส่วนใหญ่จะเป็นผลไม้ต่างๆ ยางพารา และการทำนา ซึ่งอาชีพเกษตรกรรมของคนในชุมชนเป็นอาชีพที่เป็นความถนัดของคนไทยในพื้นที่ อันสังเกตได้จากพื้นที่ส่วนใหญ่เมืองหลังสวนเป็นพื้นที่เกษตรกรรม การตั้งถิ่นฐานของคนในพื้นที่ก็ตั้งอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมเช่นเดียวกัน ส่วนบทบาทด้านที่สองของชุมชน คือ บทบาทของการเป็นชุมชนท่าเรือรับส่งสินค้าทางการเกษตร บทบาทนี้เป็นบทบาทที่เกิดควบคู่ไปกับบทบาทด้านเกษตรกรรม นั่นคือ เมื่อพื้นที่เกษตรให้ผลผลิต เกษตรกรจะนำผลผลิตนั้นๆ มาขายที่ตลาด ทั้งเป็นการขายภายในพื้นที่และนอกพื้นที่ ในยุคนี้จะมีเรือใบกลมมารับซื้อสินค้าเพื่อส่งขายที่กรุงเทพฯ โดยจะมีจุดขนถ่ายแลกเปลี่ยนกันที่ตลาดท่าหน้าชุมชนบางยี่โร ซึ่งเป็นตลาดหลักในการขนถ่ายสินค้า ทำให้ชุมชนบางยี่โรมีบทบาทในการเป็นชุมชนท่าเรือขนถ่ายสินค้าไปโดยปริยาย

ลักษณะทางสังคม วิถีชีวิต และวัฒนธรรม

สังคมของชาวตำบลหลังสวนเป็นสังคมเกษตรกรรมเช่นเดียวกับชุมชนในลุ่มน้ำหลังสวน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นแบบเรียบง่าย ปลูกไม้ผล ทำสวน หาปลา เพื่อใช้ประทังชีวิต และเริ่มมีการเก็บผลผลิตเพื่อการค้าขายบ้าง ซึ่งสินค้าส่วนใหญ่ก็จะเป็นพวกของป่า อาหารทะเล และผักผลไม้ ต่อมาเริ่มมีการส่งขายกับพื้นที่ภายนอก โดยจะมีเรือขนาดใหญ่ที่ขนของจากนอกพื้นที่มาขาย และรับของจากพื้นที่ไปขายต่อ แต่ละบ้านจะมีเรือไว้ประจำบ้านเพื่อการเดินทาง เวลาจะไปตลาดก็จะพายเรือกันไป ตลาดที่นิยมของคนในตำบลหลังสวนในสมัยนี้คือตลาดบางยี่โร ดังนั้นชุมชนในบางยี่โรจึงคึกคักอยู่ตลอด แต่หากจะเดินทางภายในชุมชนก็จะใช้ทางเดินเท้า โดยด้านหลังของตัวบ้านจะมีทางเดินเชื่อมสู่ชุมชน

วัดเป็นศูนย์กลางสำคัญของชุมชน และในตำบลหลังสวนจะมีวัดชั้นเงิน และวัดไตนวด เป็นศูนย์กลาง ด้านการศึกษาของคนในพื้นที่นั้น วัดถือเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่ดี คือ ในตอนเด็กจะถูกส่งไปบวชเรียนที่วัด โดยวัดไตนวดจะเป็นวัดที่มีความเจริญ มีพระจำพรรษามาก ชาวบ้านนิยมส่งลูกมาบวชเรียนตามประเพณี

นอกจากวัดจะเป็นศูนย์กลางของการศึกษาแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยเป็นที่รวมตัวของชาวบ้าน ส่วนใหญ่จะมาพบเจอกันที่วัดตอนทำบุญบั้ง หรือตอนบูรณะวัดบ้าง รวมทั้งเมื่อมีกิจกรรมอะไรที่ต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ก็จะมาใช้พื้นที่ของวัด วัดจึงกลายเป็นจุดนัดพบที่สำคัญควบคู่ไปกับตลาด ชาวบ้านจะมาทำบุญกันที่วัดตามเทศกาลและวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันพระ หรือวันเข้าพรรษา ออกพรรษา เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน คนส่วนใหญ่ในพื้นที่

นี่ก็เป็นชาวจีน จึงมีศาลเจ้าจีนที่เป็นที่สักการะและประกอบพิธีตามประเพณี คือ ศาลเจ้าบางยี่ไร และศาลเจ้าหลังสวน ประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณอันเนื่องมาจากการดำรงชีวิตประจำวัน และประเพณีทางศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ การทำบุญวันออกพรรษา ซึ่งตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ชาวหลังสวนจะมีการทำบุญตักบาตร และทอดกฐิน โดยจะมีขบวนแห่ทางเรือไปสู่วัด หลังจากทำบุญเสร็จแล้วก็จะมีการแข่งเรือกันเป็นที่สนุกสนาน ซึ่งประเพณีกระทำสืบทอดกันมาแต่อดีต โดยเรียกว่า ประเพณีแห่พระ แข่งเรือ ซึ่งการแข่งเรือของชาวหลังสวนจะใช้การตัดสินแพ้ชนะที่นายหัวเรือต้องไต่โขนเรือเพื่อชิงธงที่เส้นชัย ใครชิงได้ก่อนถือว่าชนะ

การขยายครัวเรือนนั้นเมื่อแต่งงานแล้วจะเข้าไปอยู่ในบ้านของพ่อแม่ตามประเพณีจีน หรือไม่ก็ออกไปสร้างบ้านเรือนอยู่เองตามลำพัง แต่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณใกล้ๆ กัน เพราะยังมีพื้นที่ที่สามารถจับจองเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยได้

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปด้วยความใกล้ชิดฉันท์เครือญาติ เนื่องจากพื้นที่ชุมชนมีอยู่เพียงไม่กี่ครัวเรือน และส่วนใหญ่เป็นคนจีนที่อพยพตามกันมา จะมีความสนิทชิดเชื้อ เชื้ออาหาร และสามัคคีกัน ต่อมาในระยะที่เริ่มมีการทำเหมืองแร่ ชุมชนมีขนาดโตขึ้น มีแรงงานอพยพเข้ามามากขึ้น ความสัมพันธ์กับผู้อพยพเข้ามาใหม่ก็ไม่ค่อยแนบแน่นเช่นเดิม เป็นไปตามปกติของชุมชนที่มีคนอยู่มากๆ

ในยุคนี้มีปัญหาที่เกิดตามมาจากการอพยพเข้ามาทำเหมืองแร่ของคน นั่นคือ ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และการโดนเอาเปรียบของชาวจีนที่เข้ามาค้าแรงงาน จึงมีการรวมตัวกันเข้าพวกเป็นอั้งยี่เพื่อดูแลแรงงานชาวจีนด้วยกัน ทำให้เกิดเป็นก๊กเป็นเหล่า และมีการปล้นทรัพย์สินเกิดขึ้น เพราะยุคนี้เศรษฐกิจจากการทำเหมืองแร่ทำให้ชาวบ้านมีการจับจ่ายได้สะดวกขึ้นนั่นเอง

สรุป

ชุมชนระยะแรกตั้งอยู่ตามแนวลำน้ำ คือ ชุมชนบางยี่ไร ชุมชนบางขันเงิน และชุมชนวังตะกอก โดยชุมชนบางยี่ไรจะมีบทบาทและหน้าที่ในการเป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครอง มีศาลว่าการเมือง และมีสถานที่ราชการของเมืองอยู่ในบริเวณชุมชน รวมทั้งยังเป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจของเมืองหลังสวน โดยทำหน้าที่เป็นตลาดในการขนถ่ายสินค้าทางการเกษตรระหว่างพื้นที่กับชุมชนภายนอก นอกจากนั้นยังมีศูนย์กลางทางสังคมวัฒนธรรม คือ วัดโตนดและศาลเจ้าจีนบางยี่ไรเป็นที่เคารพสักการะของชุมชน

ยุคนี้การทำเหมืองแร่ในระนองเริ่มเจริญเติบโตขึ้น อิทธิพลของการทำเหมืองเริ่มแผ่เข้ามาสู่หลังสวน จึงมีคนเข้ามาอยู่เพื่อสร้างอาชีพ โดยส่วนใหญ่เป็นคนจีนที่เข้ามาค้าขาย และรับจ้าง ชุมชนจึงโตขึ้นในระดับหนึ่งแต่ยังจัดว่าเป็นชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก

ช่วงที่ 2 ผู้นำชาวจีนกับศูนย์กลางที่บางขันเงิน (พ.ศ. 2421 - พ.ศ. 2458)

สภาพพื้นที่

ในสมัยนี้ตำบลหลังสวนยังคงประกอบด้วย 2 ตำบล คือ ตำบลบางขันเงิน และ ตำบลบางยี่ไร อำเภอเมือง เมืองหลังสวน มณฑลชุมพร โดยมีพระยาจตุรราชโกศการ (คอซิมเติก ณ ระนอง) เป็นผู้ว่าราชการเมืองหลังสวน ในสมัยนี้หลังสวนได้มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างไปในทางที่ดีขึ้น มีการพัฒนาทั้งด้านการปกครอง การประกอบอาชีพ การตั้งถิ่นฐานไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น ชุมชนหลังสวนในสมัยพระยาจตุรราชโกศการ จึงถือเป็นต้นแบบในการพัฒนาสู่ชุมชนหลังสวนในปัจจุบัน

สภาพแม่น้ำหลังสวนที่เป็นแกนหลักในการคมนาคมในยุคนี้เริ่มต้นขึ้น จากการทับถมของฝุ่นผงแร่และดินตะกอนจากการทำเหมืองแร่ ทำให้เรือใบเครื่องยนต์ขนาดใหญ่ที่รับส่งสินค้าภายในแม่น้ำไม่สามารถผ่านไปสู่มแม่น้ำตอนบนได้ เป็นการตัดขาดชุมชนที่อยู่บริเวณนั้นจากการค้าขายขนาดใหญ่ไปโดยปริยาย ชุมชนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดในเมืองหลังสวน คือ ชุมชนวังตะกอก ซึ่งแต่เดิมเป็นชุมชนการค้าที่รุ่งเรือง เนื่องจากเป็นจุดแวะพักเรือและจุดขนถ่ายสินค้าแห่งใหญ่ของพื้นที่ เมื่อเรือขนาดใหญ่ไม่สามารถผ่านไปมาได้ กิจกรรมการค้าที่เกิดขึ้นก็น้อยลง ชุมชนที่เคยมีขนาดใหญ่ก็เริ่มลดขนาดลง มีการอพยพของคนออกสู่พื้นที่อื่นในเมืองหลังสวนในบริเวณที่ยังคงมีระดับน้ำที่ลึกเพียงพอในการเดินเรือเข้าถึง ซึ่งได้แก่ บางขันเงินและบางยี่ไร ดังนั้นจึงเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทในด้านการค้าในยุคนี้ต่อไป

ในยุคนี้มีการอพยพเข้ามาของชาวไทยในพื้นที่รอบนอกและชาวจีนจากเมืองระนองตามการชักจูงของพระยาจตุรราชโกศการ เพื่อทำการค้าขายและประกอบอาชีพอื่นๆ ทำให้มีการปรับสภาพพื้นที่จากพื้นที่ป่า และพื้นที่เกษตรกรรม มาสู่การเป็นที่อยู่อาศัย โดยพื้นที่เกษตรกรรมที่เคยอยู่ใกล้กับบ้านเรือนก็มีการถอยร่นออกไปตามการขยายตัว

การปกครองในสมัยนี้ย้ายศูนย์กลางเมืองมาอยู่ที่บางขันเงิน ทำให้บางยี่ไรเริ่มเสื่อมลง แต่ยังคงบทบาทของการเป็นชุมชนการค้าเอาไว้ ชุมชนบางขันเงินมีการเติบโตขึ้นตามลำดับ แต่ยังไม่ค่อยมีบทบาทเป็นตลาดเท่าไรนัก จนถึงสมัยที่มีเส้นทางรถไฟตัดผ่านเมืองในบางขันเงิน บางยี่ไรจึงเริ่มเสื่อมลง มีการอพยพสู่บางขันเงินมากขึ้นจนทำให้เป็นศูนย์กลางของเมืองที่สำคัญ

การตั้งถิ่นฐานและปัจจัยในการตั้งถิ่นฐาน

จากความเจริญทางด้านกรทำเหมืองแร่เป็นปัจจัยดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในตำบลหลังสวนมากขึ้น สมัยของพระยาจตุรราชโกศการมีการชักจูงในคนจีนจากเมืองระนองเข้ามาทำการค้าภายในเมืองหลังสวน แต่นั่นก็ไม่ได้ทำให้ตำบลหลังสวนมีผู้คนมากมายเท่าใดนักเมื่อเทียบกับพื้นที่ทั้งหมดของเมืองหลังสวน เป็นแค่มีคนที่เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น โดยเกิดการตั้งถิ่นฐานขึ้นสองฝั่งถนนหลังสวน ซึ่งเป็นเส้นทางเดินเชื่อมต่อกับชุมชนบางยี่โร และเป็นแนวแกนถนนที่มีการวางแผนให้เป็นแกนกลางในการสัญจรของเมืองมาตั้งแต่ยุคแรก มีสภาพเป็นถนนดินที่มีหญ้าขึ้นกว้างประมาณ 20 เมตร

บ้านเรือนที่ตั้งอยู่สองข้างทางจะเป็นตึกแถวไม้ของชาวจีนที่ทำการค้าขาย การค้าขายสมัยนี้ยังไม่เป็นการค้าเต็มรูปแบบอย่างปัจจุบัน มีเพียงร้านค้าเพียงไม่กี่ร้าน สินค้าส่วนใหญ่เป็นผลผลิตทางการเกษตรของคนในพื้นที่ เพราะตลาดที่สำคัญยังคงอยู่ที่บางยี่โร โดยตลาดบางยี่โรจะเป็นสินค้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ส่วนประกอบอาหาร ข้าวสารอาหารแห้ง อาหารทะเลบ้าง รวมทั้งการที่มีถนนหลังสวนที่สามารถเชื่อมสู่บางยี่โร และมีท่าดินโด กับท่าสาย ที่ติดต่อกับท่าบางยี่โรได้สะดวก ในยุคนี้จะยึดแนวถนนเป็นหลักพอกับแม่น้ำโดยการสร้างบ้านเรือนแต่เดิมจะหันประตูด้านหน้าบ้านเข้าหาแม่น้ำเป็นหลัก ประตูหลังบ้านจะหันสู่ถนน ส่วนยุคนี้จะหันประตูเข้าหาทั้งแม่น้ำและถนนเป็นหลักพอกัน โดยอาคารที่เป็นบ้านยังคงอยู่ในเขตสวน ส่วนในตัวเมืองจะเป็นห้องแถวและอาคารราชการ

การตื่นเงินของแม่น้ำหลังสวนจากการทับถมของตะกอนฝุ่นผงแร่ในการทำเหมืองในบริเวณต้นน้ำหลังสวนในอำเภอพะโต๊ะ และจังหวัดระนอง และจากการเกิดไข้ห่า(ไข้ทรพิษ)ระบาดในพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนวังตะกอบพยุพื้นที่รอบนอก มีการลดขนาดชุมชนลงอย่างรวดเร็ว คนในชุมชนส่วนใหญ่ที่ประกอบอาชีพในการค้าขาย ก็จะอพยพสู่ชุมชนที่ทำการค้าขายเช่นกัน นั่นคือ บางขันเงินและบางยี่โร

ชุมชนทั้งสองมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้นจากการอพยพเข้ามาของชาววังตะกอบ จึงเกิดเป็นตลาดสำคัญในลุ่มน้ำหลังสวนแทนที่ตลาดวังตะกอบไป แต่เนื่องจากชุมชนบางยี่โรตั้งอยู่ใกล้ปากน้ำหลังสวนซึ่งเป็นทางออกสู่ทะเลมากกว่า และเป็นตลาดที่ใหญ่กว่าบางขันเงิน คนส่วนใหญ่จึงอพยพไปตั้งถิ่นฐานกันในบางยี่โร เกิดเป็นชุมชนท่าขนถ่ายสินค้าที่สำคัญ และเป็นตลาดหลักในการแลกเปลี่ยนต่อไป

ชุมชนบางยี่โรในยุคนี้มีบ้านเรือนอยู่ประมาณ 150 หลังคาเรือน และมีประชากรประมาณ 1,000 คน ส่วนชุมชนบางขันเงิน มีบ้านเรือนประมาณ 80 หลังคาเรือน มีประชากรประมาณ 200 คน ซึ่งถือเป็นจำนวนไม่มากหากเทียบกับพื้นที่เมืองหลังสวนทั้งหมด ซึ่งมีบ้าน

เรือนประมาณ 4,000 หลัง มีประชากรประมาณ 20,000 คน ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสืบ ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับจำนวนคน และบ้านในเมืองหลังสวน ในหนังสือชีวิตฉันบางตอนไว้ ดังนี้⁵

“บ้านเรือนราษฎรที่ปากน้ำประมาณ 20 หลัง มีคนประมาณ 50 คน ที่ตำบลบ้านท่าพร้าวประมาณ 15 หลัง คนประมาณ 30 คน ตำบลบางยี่ไรประมาณ 150 หลัง คนประมาณ 1,000 คน ตำบลบ้านด่านประมาณ 7-8 หลัง คนประมาณ 30 คน ตำบลตลาดริมบ้านบางขันเงินประมาณ 80 หลัง คนประมาณ 200 คน ตำบลบ้านหม้อย่อมซึ่งตั้งอยู่ตามลำน้ำและในสวนป่าต่างๆอีกมาก รวมบ้านเรือนราษฎรในเขตแขวงเมืองหลังสวนเห็นจะเป็นประมาณ 4,000 หลัง เป็นคนประมาณ 20,000 คน ถ้าแบ่งคนเป็นชาติ จะเป็นไทยสักประมาณ 15,000 คนเศษ จะเป็นจีนประมาณ 2,000 คนเศษ แขกจะเป็นสักประมาณ 1,000 คนเศษ คนไทยเป็นคนสวยทองสวยดีบุกปีหนึ่งเก็บคนละ 7 บาท จีนเป็นเงินผูกปี ...”

ถึงแม้ชุมชนบางขันเงินจะอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้ตลาดวังตะกอกซึ่งสะดวกในการอพยพมากกว่า และมีท่าเรือสำหรับจذبส่งสินค้า คือ ท่าตันโต หรือท่าตันประดู่ (ตั้งอยู่บริเวณถนนหลังสวน ซอย 3 หลังร้านข้าวแกงแม่เจ็ยในในปัจจุบัน) และท่าสาย (ตั้งอยู่ริมแม่น้ำใต้สะพานรถไฟ) เช่นเดียวกัน หากแต่ลักษณะความคดโค้งของแม่น้ำ อันเป็นผลต่อการเข้าถึงพื้นที่และความเป็นตลาดของบางขันเงินนั้น ด้อยกว่าบางยี่ไรอยู่มาก

นอกจากปัจจัยด้านต้นทุนเงินของแม่น้ำแล้ว ปัจจัยสำคัญอีกประการของการขยายตัวของชุมชน คือการที่พระยาจตุรธาภิเศก ผู้ว่าราชการเมืองหลังสวน ได้ทำการชักชวนชาวจีนจากเมืองระนองและเมืองใกล้เคียงให้เข้ามาทำการค้าและทำเหมืองแร่กันในเมืองหลังสวน เกิดมีการเพิ่มจำนวนประชากรขึ้น

การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้จะเกาะตัวอยู่ตามชุมชนที่มีกิจกรรมการค้าและแนวถนนเชื่อมภายในชุมชน ชาวจีนที่เข้ามาทำการค้าได้เริ่มตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแนวถนน ซึ่งมีบทบาทในการเป็นแกนกลางของเมืองทางบก โดยตั้งบ้านเรือนขนานไปทั้งสองฝั่งของถนนและกระจุกตัวตรงบริเวณจุดตัดของถนน เกิดเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบตามแนวเส้นถนน (Linear Settlement) และแบบเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคม (Cluster Settlement)

การใช้พื้นที่

จำนวนคนที่เพิ่มมากขึ้นทำให้การใช้พื้นที่ในการตั้งที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นด้วย โดยจะอยู่บริเวณสองฝั่งของถนน ส่วนหลังของอาคารบ้านเรือนจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรม หรือพื้นที่สวนผลไม้ แต่เริ่มมีขนาดลดลงและมีการถอยร่นออกสู่บริเวณรอบนอกด้วย เนื่องจากมีการ

⁵ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสืบ, ชีวิตฉัน. อ้างใน เมืองหลังสวน อนุสรณ์ 100 ปี สวนศรี 2442 – 2542 (ชุมพร : หลังสวนการพิมพ์, 2542), หน้า 42.

เปลี่ยนพื้นที่เกษตรกรรมมาเป็นที่ตั้งบ้านเรือนแทน นอกนั้นบริเวณริมฝั่งน้ำที่เคยเป็นพื้นที่ป่าสวนผลไม้ แล้วมีบ้านเรือนตั้งอยู่ใกล้ริมฝั่ง ในยุคนี้อาคารที่ป่าเหล่านั้นก็เริ่มลดลงเช่นกันโดยถูกเปลี่ยนการใช้ประโยชน์มาเป็นการสร้างบ้านเรือนและพื้นที่เกษตรกรรม กอปรกับดลิ่งริมแม่น้ำถูกกัดเซาะจนพังลงทับถมแม่น้ำทำให้พื้นที่ป่าลดลงไป แม่น้ำหลังสวนจึงเริ่มกลายเป็นแม่น้ำที่มีความลึกน้อยลงแต่มีขนาดกว้างขึ้นด้วยเหตุนี้เช่นกัน

การใช้พื้นที่ในยุคนี้เริ่มมีการแบ่งเป็นประเภทที่ชัดเจนขึ้น โดยพื้นที่ชุมชนบางชั้นเงินจะเป็นศูนย์กลางเมืองแห่งใหม่แทนบางยี่โร ดังนั้นบางชั้นเงินจึงมีการใช้พื้นที่เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการและหน่วยงานต่างๆ และเป็นที่อยู่อาศัย โดยมีพื้นที่เกษตรกรรมอยู่รอบนอก บางยี่โรนั้นมีการใช้พื้นที่เป็นพาณิชยกรรมซึ่งอยู่รวมกับที่อยู่อาศัย และมีพื้นที่เกษตรกรรมอยู่รอบนอกเช่นกัน นอกจากนี้บางยี่โรยังมีการใช้พื้นที่เป็นศาสนสถาน คือ วัดโตนด วัดด้านประชากร และศาลเจ้าบางยี่โร รวมทั้งเป็นสถานศึกษา คือ โรงเรียนอุดมวิทยากรหรือโรงเรียนสวนศรีวิทยาในปัจจุบันซึ่งตั้งอยู่ในวัดโตนดอีกด้วย

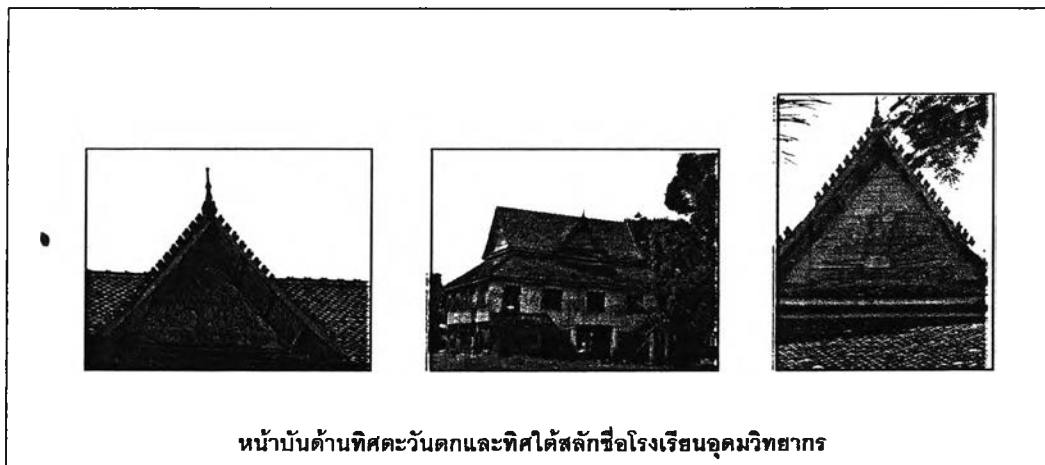
อาคารบ้านเรือน

ในยุคที่มีการนำความเจริญเข้าสู่เมืองนั้น ก็ให้เกิดรูปแบบของอาคารที่มีความแตกต่างจากเดิมเพิ่มขึ้น ดังนั้นในตำบลหลังสวนจะมีการปนกันของเรือนแถวไม้ทั้งชั้นเดียวและสองชั้น ที่มีรูปแบบเพื่อการค้า และอาคารที่ทำจากปูนซีเมนต์ในแบบตะวันตก ของพระยาจตุรภูธร เป็นตึกที่สร้างเหมือนกับห้างโกหรงวนของตระกูล ณ ระนองในเกาะปีนัง ดังคำบรรยายในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เสด็จประพาสแหลมมลายู ฉบับที่ 4 ซึ่งเป็นปีที่ 22 ของรัชกาล ความตอนหนึ่งว่า

“ ปลายถนนเป็นบ้านพระหลังสวน ภูมิที่กว้างใหญ่ มีกำแพงล้อมรอบ มีตึกใหญ่ยาว 80 ฟิตเป็นสี่มุขหลังหนึ่ง ตึกสำหรับทำครัวข้างหลังยาวใหญ่อีกหลังหนึ่ง เนื่องเป็นหมู่เดียวกัน ตึกกึ่งสี่สองชั้นอยู่ข้างตึกใหญ่อีกหลังหนึ่ง ตึกแปดห้องเป็นที่ว่าความและเล่นบิลเลียดสองชั้นอยู่ริมประตูบ้านหลังหนึ่ง หลังตึกมีกำแพงรอบ เป็นสวนไม้ดอกไม้ผล ดูเป็นที่สบายดีทั้งบ้าน”

นอกจากอาคารบ้านเรือนเพื่อการอยู่อาศัยแล้ว ในยุคนี้อาคารที่เป็นของทางราชการอยู่ด้วย โดยจะเป็นอาคารไม้ชั้นเดียว หลังคาจั่วเป็นที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข ศาลเรือนจำ ซึ่งสถานที่ราชการเหล่านี้เป็นการสร้างเพื่อเน้นประโยชน์ให้สอยมากกว่าความสวยงาม

ลักษณะอาคารในยุคนี้นับได้ไม่มากในปัจจุบัน แต่ที่ยังคงสภาพให้เห็นได้แม้ว่าจะมีสภาพทรุดโทรมบ้างแล้ว นั่นคือ อาคารเรียนโรงเรียนอุดมวิทยากร ในวัดโตนด ซึ่งอาคารนี้เป็นอาคารเรียนต้นกำเนิดของโรงเรียนสวนศรีวิทยา โรงเรียนมัธยมขนาดใหญ่ประจำอำเภอหลังสวนในปัจจุบัน โดยมีช่วงเวลาในการก่อสร้างอยู่ในยุคนี้นี้

หน้าบ้านด้านทิศตะวันตกและทิศใต้สลักชื่อโรงเรียนอุดมวิทยากร

ภาพที่ 4.2 อาคารเรียนโรงเรียนอุดมวิทยากร สร้างขึ้นปี พ.ศ. 2442

ระบบเศรษฐกิจ

ในยุคนี้ระบบเศรษฐกิจของเมืองหลังสวนเป็นภาษีในระบบผูกขาด หรือภาษีแบบเหมาเมือง โดยเมืองหลังสวนจะต้องมีการเก็บผลประโยชน์ส่งให้รัฐบาล คือ ส่วยดีบุก เงินอากรค่านา และภาษีผลประโยชน์ ซึ่งรวมภาษี 5 ประเภท อากรดีบุก ภาษีฝิ่น อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย และเงินค่าน้ำ เจ้าเมืองสามารถผูกขาดทำได้เฉพาะภาษีผลประโยชน์ 5 อย่างเท่านั้น แต่ก็ทำให้มีรายได้ไม่น้อย ยุคนี้ระบบเศรษฐกิจของเมืองดี ก็เป็นผลให้ชาวบ้านในตำบลหลังสวนมีเศรษฐกิจที่ดีตามไปด้วย กล่าวคือ พระจรรุญราชโกศากรเป็นเจ้าเมืองที่เป็นนักพัฒนา โดยในการเศรษฐกิจก็เช่นกัน มีการชักชวนคนเข้ามาทำการค้าในเมือง ทำให้ชาวเมืองมีงานทำ และมีการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเปลี่ยนจากการกะเกณฑ์แรงงานในแบบเก่า มาเป็นการจ้างแรงงานทำให้ประชาชนมีรายได้มากขึ้น เช่น การตัดถนนจากบางขันเงินไปสู่บางยี่โร เป็นการจ้างแรงงานของชาวบ้านเป็นผู้ตัด โดยใช้ทรัพย์สินส่วนตัวของพระยาจรรุญฯเอง

เมืองในยุคนี้มีความสงบสุขและมีการพัฒนาในหลายด้าน เช่น การเป็นคดีความในเมืองแทบไม่มี ความเดือดร้อนของประชาชนมีน้อย เนื่องจากความซื่อสัตย์และเป็นคนดีของพระยาจรรุญราชโกศากร ซึ่งสละทรัพย์สินส่วนตัวในการทุ่มเทพัฒนาเมือง โดยไม่มีการฉ้อโกงประชาชนและเงินหลวง ทำให้เมืองพัฒนาได้เร็ว⁶

รูปแบบทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนตำบลหลังสวนนี้จะเป็นในแบบการค้าปลีกและส่งผลผลิตทางการเกษตร กล่าวคือ ชาวบ้านจะมีอาชีพหลักเป็นเกษตรกรรวมทั้งเป็นการปลูกพืชสวน ไม้ผล และทำนาเป็นส่วนใหญ่ เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตก็จะมีการนำมาขายที่ตลาดทั้งที่บางยี่โร และบางขันเงิน นอกนั้นก็ส่งออกไปขายที่เมืองอื่นๆผ่านทางเรือใบยนต์โดยจะเป็นการค้าแบบรายเดือน เนื่องจากในการเดินทางด้วยเรือนั้นใช้เวลานาน การค้าในแต่ละครั้งจะกิน

⁶ เจ้าฟ้าภาณุรังษีฯ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

เวลาประมาณ 1 เดือน ดังนั้นพวกผลไม้ต่างๆจะมีอายุสั้น ประเภทของสินค้าจึงเป็นสินค้าที่มีการแปรรูป เช่น ผลไม้กวน อาหารทะเลตากแห้ง เป็นต้น

อาชีพของชาวจีนส่วนใหญ่ในตำบลหลังสวนจะเป็นการค้าขาย และการรับจ้าง โดยจะรับจ้างเป็นคนงานในเมืองแร่ เพราะมีรายได้ดี แม้วางานจะหนัก และอันตรายต่อสุขภาพก็ตาม บ้างก็เป็นจับกังรับจ้างขนของระหว่างเรือสู่รถไฟ

บทบาทของชุมชน

ในยุคนี้ชุมชนในตำบลหลังสวนทั้งสองชุมชนยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่ 2 ด้านเช่นเดียวกับยุคแรก คือ เป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิม และชุมชนท่าเรือรับส่งสินค้าทางการเกษตร โดยทั้งสองบทบาทได้เกิดควบคู่กันไป แต่บทบาทของชุมชนบางยี่ไรในการเป็นตลาดหลักในการขนถ่ายสินค้า เริ่มน้อยลง เนื่องจากสภาพพื้นที่ที่มีการตื้นเขินของแม่น้ำ ทำให้การเดินทางเพื่อขนสินค้ามาซื้อขายในตลาดบางยี่ไรลดจำนวนลง การขนถ่ายจากเรือขนาดใหญ่เริ่มลดลงด้วย ดังนั้นบทบาทที่ยังคงอยู่อย่างเข้มแข็งของชุมชนในพื้นที่นี้คือ บทบาทของการเป็นชุมชนเกษตรกรรม

ลักษณะทางสังคม วิถีชีวิต และวัฒนธรรม

สังคมของชาวตำบลหลังสวนยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ในลุ่มน้ำหลังสวน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นไปในแบบเพื่อยังชีพ มีการทำการเกษตรควบคู่ไปกับการค้า โดยสินค้าส่วนใหญ่เป็นผลผลิตทางการเกษตร

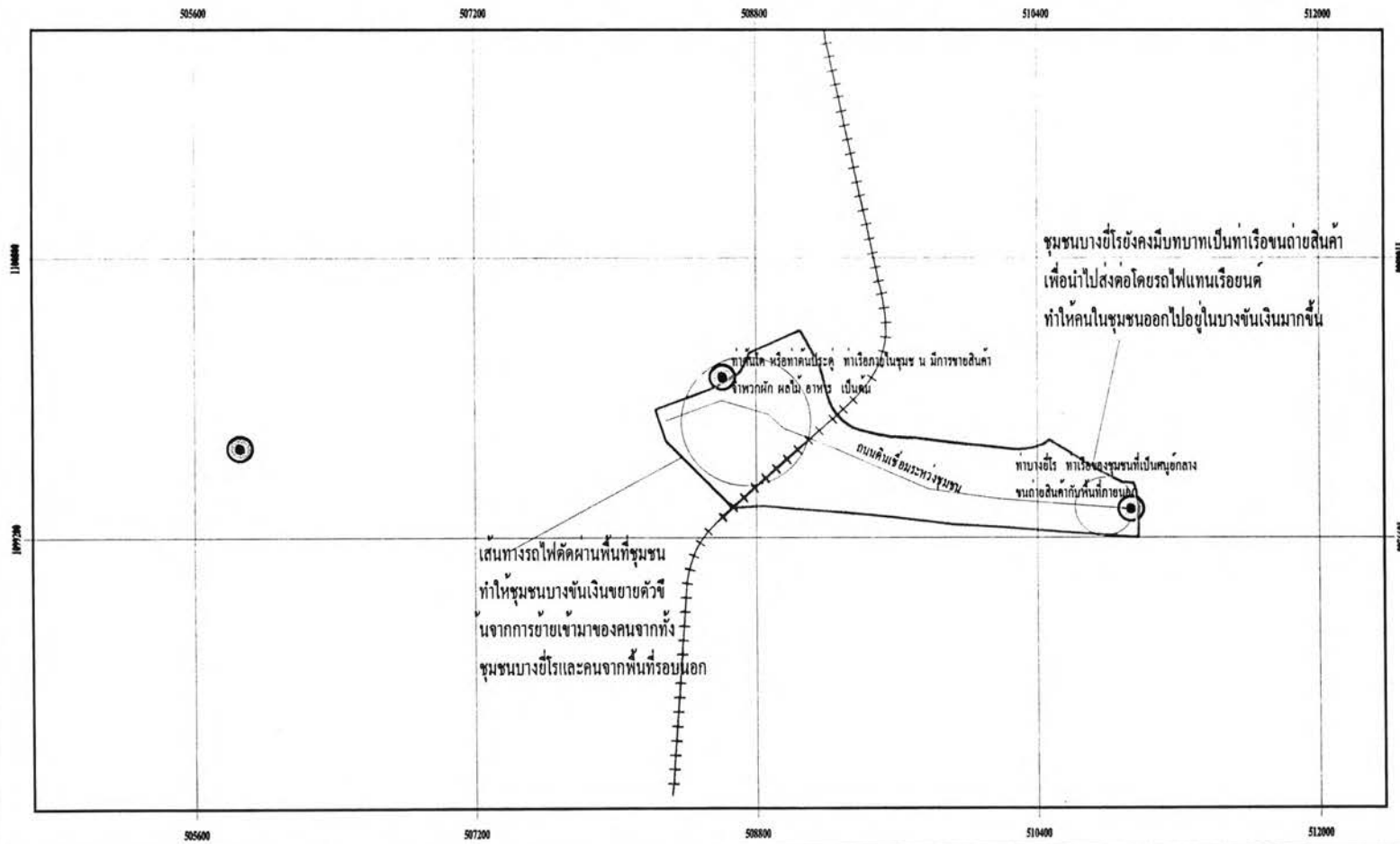
ในยุคนี้มีการทำเหมืองแร่ในพื้นที่อำเภอหลังสวนกันอย่างกว้างขวาง มีการเข้ามาอยู่ของชาวจีนเพิ่มมากขึ้น โดยมีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ แต่ในยุคนี้ก็มีการก่อความไม่สงบขึ้น โดยเกิดการรวมตัวกันของอั้งยี่ (ยี่หีนหัวควาย)⁷ ที่เป็นคนไทยรวมกลุ่มกันต่อต้านผู้ปกครองชาวจีน เกิดเป็นการปล้นจุกองโจร สร้างความเสียหายกับชีวิตและทรัพย์สินขึ้น แต่ทางภาครัฐส่งตำรวจมาปราบจึงหมดไปในปี พ.ศ. 2429

การอยู่อาศัยของชุมชนในตำบลหลังสวนในยุคนี้ยังไม่มีไฟฟ้าและน้ำประปาให้บริการ โดยแหล่งน้ำหลักของชุมชน คือ แม่น้ำหลังสวน ที่ใช้ในการอุปโภคบริโภค สำหรับชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำ จะสะดวกในการใช้ โดยมีการตักน้ำมาเก็บกักไว้ใช้ หรือใช้ในแหล่งน้ำโดยตรง ร่วมกับการขุดบ่อน้ำบาดาลไว้ใช้ร่วมกัน ส่วนพื้นที่ที่อยู่ไกลแม่น้ำจะมีการขุดบ่อน้ำบาดาลไว้ใช้แทน ส่วนการประกอบกิจกรรมตามประเพณีและเทศกาลต่างๆยังคงไว้ซึ่งกิจกรรมแบบเดิม

⁷ สมเด็จพระญาณรังษี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร

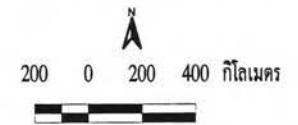
แผนที่ 4.6 การตั้งถิ่นฐานยุคชุมชนเข้าหาเส้นทางรถไฟ (พ.ศ. 2459-2482)

สัญลักษณ์

- ท่าเรือ
- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำ
- ชุมชนบางอีไร
- ชุมชนบางชันเงิน

ที่มา : วิเคราะห์จากกรมการปกครอง

สรุป

การทำเหมืองแร่เฟื่องฟูมาก ทำให้ผู้ว่าราชการเมืองหลังสวนซึ่งเป็นชาวจีน ทำการชักชวนชาวจีนจากเมืองระนองและเมืองอื่นๆในเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้าในพื้นที่ จนเกิดการขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้นแต่ก็ยังไม่ได้เป็นชุมชนขนาดใหญ่มากนัก และการทำเหมืองแร่นี้เป็นผลให้แม่น้ำต้นเขิน ส่งผลให้ตลาดทำน้ำวังตะกอกเริ่มเสื่อมลงเพราะเรือขนาดไม่สามารถเข้าได้ จึงมีการย้ายออกจากวังตะกอกเข้ามาสู่ตำบลหลังสวน โดยเกาะเป็นกลุ่มใหญ่ๆอยู่ในชุมชนการค้า คือ บางยี่โร และบางขันเงิน

ในยุคนี้มีการย้ายศูนย์กลางการปกครองของเมืองมาตั้งอยู่ที่บางขันเงิน ซึ่งเกิดจากการวางแผนการขยายตัวของเมืองและชุมชนสู่พื้นที่บางขันเงินซึ่งเป็นที่ราบที่มีบริเวณกว้างและง่ายต่อการรองรับการขยายตัวมากกว่าบางยี่โร รวมทั้งบางขันเงินยังเป็นที่ตั้งของบ้านพักผู้ว่าราชการเมืองหรือพระยาจตุรภูษโศคาร อีกด้วย จึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มีการพัฒนาพื้นที่บางขันเงินให้เป็นตลาดและเติบโตเทียบเท่ากับบางยี่โร และด้วยแนวคิดพัฒนาบางขันเงินเป็นศูนย์กลาง ทำให้พระยาจตุรภูษโศคารทำการปรับปรุงทางเดินเท้าภายในชุมชนให้เป็นถนนดินที่เชื่อมบางขันเงินสู่บางยี่โร ให้ชื่อว่าถนนหลังสวน และเป็นแนวแกนหลักของเมืองในการติดต่อคมนาคม ดังนั้นจึงนับได้ว่า ยุคนี้เป็นยุคที่มีการวางผังเมืองในระยะเริ่มต้นของเมืองหลังสวน

ยุคที่ 2 เส้นทางรถไฟเปิดชุมชนสู่ภายนอก (พ.ศ. 2459 - พ.ศ. 2510)

สภาพพื้นที่

สืบเนื่องจากมีประกาศพระราชกฤษฎีกา กำหนดจัดที่ดินสร้างทางรถไฟหลวงสายใต้ ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 26 หน้า 9 ลงวันที่ 1 สิงหาคม รศ. 128 หรือในปี พ.ศ. 2452 ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี โปรดเกล้าฯให้กระทรวงโยธาธิการจัดสร้างทางรถไฟต่อทางสายเพชรบุรีไปถึงเมืองปราณบุรี เมืองชุมพร เมืองหลังสวน เมืองไชยา เมืองตรัง ตลอดไปถึงเมื่อระแงะ เรียกว่า “รถไฟหลวงสายใต้” นั้น กรมรถไฟหลวงสายใต้⁸ ได้จัดสร้างทางรถไฟพร้อมกันจากเพชรบุรีลงสู่ทางใต้และจากสงขลาขึ้นสู่ทางเหนือ มีจุดบรรจบกันที่ชุมพร โดยสถานีโตที่สร้างเสร็จก่อนก็เปิดใช้ก่อน

⁸ การรถไฟแห่งประเทศไทย. ที่ระลึกในวันคล้ายวันสถาปนากิจการรถไฟครบรอบ 72 ปี (26 มีนาคม พ.ศ. 2512). (กรุงเทพ : โรงพิมพ์การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2512), หน้า 6-8.

สถานที่ผ่านตำบลหลังสวนนั้นเป็นช่วงการก่อสร้างระหว่างสถานีบ้านนา ถึง สถานีชุมพร มีระยะทาง 193 กิโลเมตร โดยเปิดใช้เส้นทางเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2459 ในสมัยนี้รถไฟเข้ามามีบทบาทในพื้นที่มากขึ้นควบคู่ไปกับแม่น้ำหลังสวน จนสามารถลดบทบาทของแม่น้ำไปได้ในที่สุด

จากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในชุมชนบางขันเงินและบางยี่โรในช่วงที่ผ่านมาทำให้บทบาทของชุมชนบางขันเงินในยุคนี้เป็นตลาดที่สำคัญเทียบเท่ากับบางยี่โร โดยมีท่าต้นไคและท่าสายเป็นประตูการค้าทางน้ำ และมีถนนหลังสวนเป็นแกนนำสู่การค้าทางบก โดยในยุคนี้มีเส้นทางรถไฟตัดผ่านเมืองหลังสวน จึงเป็นแกนนำในการติดต่อกับภายนอก โดยมีปัจจัยในการเป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองช่วยสนับสนุนให้บางขันเงินกลายเป็นที่รวมของคนจำนวนมากเพื่อเข้ามาหางานทำ ในขณะที่ชุมชนบางยี่โรยังคงเป็นชุมชนตลาดท่าเรือเช่นเดิม แต่ไม่คึกคักเหมือนก่อน เพราะการที่พระยาจตุรราชโกศการย้ายศูนย์กลางเมืองไปสู่บางขันเงินนั้น ทำให้การติดต่อกับคนในบางยี่โรมีน้อยลงตามไปด้วย

จากคำบอกเล่าของคุณยายกอบสุข ภูริรักษ์ หรือชื่อเดิมว่า กิมหว่า แซ่ภู่ อายุ 91 ปี ชาวจีนแต่จีวบางยี่โร เมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2547 คุณยายได้เล่าว่า ในบางยี่โรมีคนจีนอยู่รวมกันประมาณ 100 กว่าคน ส่วนใหญ่เป็นจีนแต่จีวที่อพยพมารวมกัน สำหรับครอบครัวของคุณยายนั้น แต่เดิมพ่อแม่อยู่ที่นาพญาในเมืองหลังสวนนี้เอง แต่เกิดปัญหาหนี้โจรผู้ร้ายชุกชุม จึงอพยพหนีโจรมาตั้งรกรากอยู่ที่บางยี่โร ในบางยี่โรจะมีผู้คนอาศัยอยู่ตลอดทางแต่ไม่หนาแน่น มีคนอยู่ประมาณ 100 กว่าคน เป็นชุมชนทำที่ทำการค้าขาย แต่เป็นการขายอาหาร ขนม พืชผัก ผลไม้ อาหารทะเล ทั้งสดและแห้ง เป็นส่วนใหญ่ มีร้านขายของชำอยู่เพียง 2 ร้าน มีการส่งผลผลิตทางการเกษตรออกไปขายตามเมืองต่างๆ เช่น ส่งมะพร้าวไปขายที่เพชรบุรี มังคุด ทุเรียน เงาะ ส่งไปราชบุรี กรุงเทพฯ และทางใต้ลงไป อาชีพหลักของคนบางยี่โรคือการทำสวนผลไม้และการทำงาน สำหรับตัวคุณยายเองต้องทำงานมาตั้งแต่เด็ก เคยทำนา รับซื้อปลาจากปากน้ำมาขาย ขายขนม แต่ที่เป็นอาชีพหลักและทำมานานที่สุด คือ การส่งผลไม้ไปขายยังเมืองอื่น โดยจะมีการส่งทางเรือใบเครื่องยนต์ที่เข้ามารับส่งสินค้าจากบางยี่โรออกสู่กรุงเทพฯ ใช้เวลาในการเดินทางไปกลับประมาณ 1 เดือน

การคมนาคมของชุมชน มี 2 เส้นทางหลัก คือทางน้ำจากบางยี่โรไปปากน้ำหลังสวน จะมีเรือเครื่อง (เรือยนต์) 3 ลำ เป็นของคนในพื้นที่ โดยสารรับส่งคน โดยคิดครั้งละ 30 สตางค์ ซึ่งแพงมากในสมัยนั้น ต่อมาลดราคาเหลือ ครั้งละ 15 สตางค์ แต่ก็ยังแพงไป ไม่มีผู้นิยมใช้ จึงต้องเลิกกิจการ ส่วนทางบก มีถนนที่ตัดจากบางขันเงินมาสู่บางยี่โรคือถนนหลังสวน และมีรถไฟที่จะเดินทางต่อไปยังพื้นที่อื่นได้

การตั้งถิ่นฐานและปัจจัยในการตั้งถิ่นฐาน

เมื่อรถไฟตัดผ่านตำบลในบริเวณบางขันเงิน ทำให้กิจการค้าขายในบางขันเงินเจริญขึ้นตามไปด้วย โดยบทบาทของการเป็นตลาดทำนํ้านั้นส่งผลให้บางขันเงินกลายเป็นจุดรับส่งถ่ายสินค้าระหว่างทางน้ำและทางบกไปโดยปริยาย ทำเรือที่สำคัญของบางขันเงินในยุคนี้คือท่าตันโดและท่าสาย โดยจะทำหน้าที่ในการรับส่งผลผลิตทางการเกษตรหรือสินค้าต่างๆส่งต่อขึ้นรถไฟสู่พื้นที่อื่นๆ

จากสภาพธรรมชาติของแม่น้ำหลังสวนที่มีความคดเคี้ยวมากทำให้มีอิทธิพลของการกัดเซาะที่รุนแรง โดยในบริเวณที่มีการกัดเซาะและทับถมที่เห็นได้ชัด คือ บริเวณท่าตันโด หรือท่าตันประดู่ ที่เป็นส่วนของแม่น้ำโค้งวัดวัดมาก แม่น้ำพัดพาเอากรวด ทราย มาทับถมกันไว้จนเป็นมีระดับสูง ทำให้แม่น้ำเปลี่ยนเส้นทางไปในทิศทางที่ต่ำกว่า หรือเรียกว่า แม่น้ำลัดทางเดิน เกิดเป็นเส้นทางน้ำสายใหม่ พื้นที่ทางน้ำสายเก่าที่ถูกตัดขาดจะมีลักษณะเป็นทะเลสาบรูปแอกว (Oxbow Lake) ซึ่งจะตื้นเขินขึ้นในที่สุด ท่าตันโดตั้งอยู่ในตำแหน่งการเกิดเป็นทะเลสาบแอกว ดังนั้นจึงถูกตัดขาดจากแม่น้ำหลังสวนโดยธรรมชาติ ทำให้ทำน้ำที่มีบทบาทในการขนถ่ายสินค้าระหว่างเรือกับรถไฟ คือ ท่าสาย นั่นเอง และท่าสายได้ลดบทบาทไปเมื่อแม่น้ำตื้นเขิน จนเรือขนส่งสินค้าขนาดใหญ่ไม่สามารถผ่านเข้ามาได้

เนื่องจากรถไฟมีความสะดวกรวดเร็ว และประหยัดกว่าการใช้เรือยนต์ ทำให้การขนถ่ายสินค้าทางเรือที่ท่าบางยี่ไรค่อยๆลดบทบาทลงจนหมดไปในที่สุด คนในบางยี่ไรเริ่มเข้ามารับจ้างขนสินค้าจากรถไฟไปส่งในคนในพื้นที่กันมากขึ้น ชุมชนบางยี่ไรจึงลดขนาดลง ผู้คนไม่คึกคักเหมือนในอดีต กอปรกับการกัดเซาะตลิ่งของแม่น้ำหลังสวนทำให้พื้นที่ริมฝั่งน้ำที่เคยปลูกบ้านเรือนถูกทำลายไป คนในพื้นที่จึงเข้าไปตั้งหลักแหล่งในตลาดบางขันเงินเป็นส่วนใหญ่

ในยุคนี้การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่ของตำบลหลังสวนจะอยู่บริเวณตลาดบางขันเงิน มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันหนาแน่นตลอดสองฝั่งถนน จนพื้นที่บางขันเงินแห่งนี้เกิดเป็นชุมชนที่มีศูนย์กลางหลายแห่งเกิดขึ้น โดยที่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของชุมชนก็คือ ตลาด นั่นเอง ในยุคนี้มีการรวมพื้นที่ของตำบลบางยี่ไร และบางขันเงินรวมเป็นพื้นที่เดียว เป็นพื้นที่ของตำบลหลังสวนในปัจจุบัน โดยชื่อของตลาดจะมีที่มาหลายแบบ ทั้งเรียกจากระบบการปกครอง และเรียกจากลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ ตลาดหลังสวนจึงมีชื่อที่รู้จักกันทั้งในชื่อของ ตลาดหลังสวน ตลาดบางขันเงิน และตลาดในทอน

พื้นที่บริเวณตั้งแต่เส้นทางรถไฟที่พาดผ่านตัวเมืองไปทางฝั่งตะวันตกจนถึงสุดเขตตำบลนั้น จะเป็นที่รู้จักกันในฐานะของตลาดหลังสวน โดยมีตลาดหลายแห่ง จึงมีการเรียกแบ่งเป็นตลาดบน กับตลาดล่าง โดยตลาดบนอยู่ในพื้นที่จุดเริ่มของถนนหลังสวนลงมา ส่วนตลาดล่างอยู่บริเวณถนนลูกเสือใกล้เส้นทางรถไฟ

ในยุคที่รถไฟเข้ามามีบทบาทนั้น ถนนต่างๆที่เป็นแกนหลักในการเชื่อมสู่สถานีรถไฟจะเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่นตลอดแนว นั่นคือ ถนนหลังสวนและถนนลูกเสือ ในยุคนี้นถนนลูกเสือจะเป็นศูนย์กลางหลักของพื้นที่ เพราะมีการตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่น โดยเฉพาะจุดตัดระหว่างถนนลูกเสือกับถนนเขาเงินและถนนหลังสวนนั้น จะเป็นที่รวมของการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ เกิดมีกิจกรรมการค้าที่หลากหลายในพื้นที่แห่งนี้⁹

ทางรถไฟข้ามแม่น้ำหลังสวน สถานีรถไฟเป็นจุดนัดพบของคนในยุคนี

ภาพที่ 4.3 เส้นทางรถไฟและสถานีรถไฟ

บนถนนลูกเสือในยุคนี้นี้เป็นที่ตั้งของร้านค้าหลายแบบ ทั้งร้านอาหาร ร้านขายของ รวมทั้งเป็นที่ตั้งของตลาดในยุคแรกของหลังสวนอีกด้วย โดยตลาดในถนนลูกเสือนี้เป็นตลาดสดที่มีการขายอาหารสด ตลอดจนถึงสินค้าต่างๆ เป็นศูนย์กลางของเมือง ผังตรงข้ามถนนกับตลาดจะมี วิถีหนัง (ซึ่งหมายถึง โรงหนัง หรือโรงละคร) โดยหนังหรือละครในยุคนี้นี้ไม่ใช่หนังหรือภาพยนตร์ที่เราคุ้นเคย แต่หมายถึง การแสดงการละเล่น เช่น ละครร้อง ละครรำ หรือลิเก ที่จะมาจากที่ต่างๆเพื่อมาแสดง

คุณยายกอบสุข ภูริรักษ์ อายุ 91 ปี เล่าให้ฟังว่า เมื่อสมัยยังสาวๆ ในตลาดหลังสวนจะมีกิจการด้านความบันเทิงหรือการแสดงเช่นนี้อยู่เสมอ โดยจะมีคณะละครมาจากเมืองต่างๆแวะเวียนกันมาแสดงที่วิกตลาด (หมายถึงโรงหนังตรงข้ามตลาดถนนลูกเสือ) คุณยายเป็นคนบางยี่โร ต้องเดินจากบางยี่โรเพื่อมาดูละครที่นี่ โดยละครที่ประทับใจมากที่สุดคือ เรื่องนางละอิ่ง ที่เป็นการแสดงของคณะละครที่มาจากกรุงเทพฯ เดินทางโดยรถไฟตระเวนแสดงในแถบภาคใต้ต่อไป

ในยุคนี้นี้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการปกครองหลายครั้งด้วยกัน โดยมีการยุบมณฑลต่างๆลง โดยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเห็นว่า ประเทศไทยมีการแบ่งมณฑลเป็น 17 มณฑล มีสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลละ 1 นาย โดยใน

⁹ สัมภาษณ์, ปัญญา ราชอัคคี, อายุ 79 ปี, มิถุนายน 2546.

การแบ่งเป็นมณฑลนี้เนื่องจากสมุหเทศาภิบาลจะทำการตรวจตราพื้นที่ของแต่ละจังหวัดนั้นทำได้ยาก เพราะมีการติดต่อกันได้ลำบาก จึงรวมเอาจังหวัดต่างๆ ขึ้นอยู่กับมณฑลเพื่อความสะดวกในการดูแล แต่ในยุคนี้การคมนาคมสะดวกขึ้นมากจึงควรมีการรวมบางมณฑลเข้าด้วยกัน เพื่อขยายความรับผิดชอบของสมุหเทศาภิบาลกว้างออกไป ดังนั้นมณฑลสุราษฎร์จึงถูกยุบเลิกในวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2468 ¹⁰

ต่อมาเนื่องจากรัฐบาลประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้จังหวัดหลังสวนถูกยุบลงเป็นอำเภอในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2475 มีชื่อว่า อำเภอชั้นเงิน จังหวัดชุมพร จากนั้นในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 ได้มีพระราชกฤษฎีกาให้เปลี่ยนชื่ออำเภอชั้นเงิน มาเป็น อำเภอหลังสวน ตามความนิยมของราษฎรส่วนใหญ่ และตำบลหลังสวนก็อยู่ภายใต้การปกครองของ อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร ต่อไป

จากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ประเทศไทยมีการตราพระราชบัญญัติจัดตั้งการปกครองแบบเทศบาลขึ้น จนถึงปี พ.ศ. 2483 ได้มีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา ให้ยกฐานะตำบลหลังสวนขึ้นเป็นเทศบาลตำบลหลังสวนจังหวัดชุมพร โดยในการยกฐานะเป็นเทศบาลในครั้งนี้ทำให้ผู้ที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบลหลังสวนได้รับความสะดวกสบายจากสาธารณูปโภคสาธารณูปการ เช่น ระบบโครงข่ายคมนาคมและการได้รับบริการต่างๆ จึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานในเขตเทศบาลกันอย่างหนาแน่นยิ่งขึ้น รวมไปถึงในพื้นที่ใกล้เคียง การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้จะเกาะตามเส้นทางคมนาคมหลัก คือ ถนนหลังสวน ถนนเขาเงิน และถนนลูกเสือ เป็นต้น

เนื่องจากการขยายตัวของเมืองที่มากขึ้น ทำให้ตลาดสดในถนนลูกเสือไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชน จึงมีตลาดสดอีกหนึ่งแห่งเกิดขึ้นเป็นตลาดของเอกชนตั้งอยู่บนถนนหลังสวน (ในบริเวณที่ว่างติดกับธนาคารกรุงไทยในปัจจุบัน โดยตลาดสดแห่งนี้ถูกเทศบาลรื้อทิ้งเพื่อป้องกันอัคคีภัย เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2546) ตลาดสดแห่งนี้มีการปลูกเป็นโรงเรือนสูงมีขนาดกว้างประมาณ 3 คูหา เกิดขึ้นหลังจากที่มีการจัดตั้งเป็นเทศบาลขึ้นแล้ว เนื่องจากตลาดถนนลูกเสือ มีขนาดเล็ก คับแคบ และถนนลูกเสือยังเป็นถนนที่มีขนาดเล็กทำให้ไม่สะดวกต่อการเข้าถึง จึงมีการสร้างตลาดเพื่อเป็นอีกทางเลือก เพราะด้วยทำเลที่ตั้งที่อยู่ติดถนนหลังสวนมีการเข้าถึงสะดวกกว่า น่าจะเป็นที่นิยมของชาวบ้าน แต่ตลาดสดแห่งนี้กลับไม่ติดเป็นตลาด นั่นคือประชาชนยังคงนิยมใช้ตลาดในถนนลูกเสือ ต่อมาเกิดเพลิงไหม้บริเวณตลาดถนนลูกเสือ เกิดความเสียหายเป็นอย่างมาก เนื่องจากอาคารในถนนลูกเสือยุคนี้ทำจากไม้ทั้งสิ้น ¹¹

¹⁰ คณะกรรมการจัดงานเฉลิมฉลอง ครบ 100 ปี การก่อตั้งโรงเรียนสวนศรีวิทยา เมืองหลังสวน อนุสรณ์ 100 ปี สวนศรี 2440 - 2542

¹¹ สัมภาษณ์, วนิดา สัจจวิไล, อายุ 74 ปี, 28 ตุลาคม 2546.

ในสมัยนายพร้อม ชูแช่ ดำรงตำแหน่งนายอำเภอหลังสวน ควบคุมไปกับตำแหน่งนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหลังสวน (พ.ศ. 2504 – พ.ศ. 2509) ได้ทำการรื้อตึกที่ว่าการเมืองของพระยาจตุรราชโกศการและบริเวณพื้นที่ภายในกำแพงเมืองเดิม ย้ายหน่วยราชการต่างๆออกสู่พื้นที่นอกเขตเทศบาลแล้วสร้างเป็นตลาดสดเทศบาล อาคารพาณิชย์ และโรงพยาบาล เมื่อทางเทศบาลได้สร้างตลาดเทศบาลขึ้น ประชาชนก็เปลี่ยนไปใช้ตลาดแห่งนี้ ทำให้ตลาดสดถนนหลังสวนร้างในที่สุด

การใช้พื้นที่

ในยุคนี้ในพื้นที่ชุมชนเก่าตำบลหลังสวนมีการแบ่งประเภทการใช้ที่ดินชัดเจนมากขึ้น เป็น 2 กิจกรรมหลัก คือ เป็นพื้นที่พาณิชย์กรรม และพื้นที่อยู่อาศัย แยกกันได้ค่อนข้างชัดเจนจากการตัดแบ่งเมืองออกเป็น 2 ส่วนของเส้นทางรถไฟที่ตัดผ่านตั้งจากกับถนนหลังสวน โดยทำเป็นสะพานรถไฟข้ามถนน จุดนี้เป็นจุดที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ตำบลหลังสวนฝั่งชุมชนบางยี่ไรกับชุมชนบางขันเงิน ชาวบ้านเรียกกันว่า “สะพานลอด” โดยสะพานลอดจะทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการแบ่งชุมชน โดยหันหน้าไปทางทิศเหนือ ฝั่งซ้ายของสะพานลอด คือ ตลาดหลังสวน และฝั่งขวาของสะพานลอด คือ ที่อยู่อาศัยและสถานที่ราชการ หรือฝั่งบางยี่ไรนั่นเอง โดยในพื้นที่ชุมชนนั้นจะมีกิจกรรมรวมกันระหว่างพาณิชย์กรรม ที่อยู่อาศัย และเกษตรกรรมด้านหลังพื้นที่ของตน

การใช้พื้นที่ในภาพรวมของอำเภอหลังสวนในยุคนี้จะเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเป็นส่วนมาก นั่นคือ สวนผลไม้ ที่นา และพื้นที่ป่า โดยอาคารบ้านเรือนจะเกาะติดกับแนวแกนในการคมนาคม แต่เดิมชาวบ้านจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในสวนของตน แต่ต่อมาเมื่อมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ก็ตั้งบ้านเรือนเข้าหาแนวถนน โดยพื้นที่เกษตรจะอยู่ถัดออกไป

การใช้พื้นที่ในตำบลก็เช่นเดียวกัน แต่ต่างกันตรงที่ในตำบลหลังสวนมีข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ นั่นคือ มีแม่น้ำล้อมทางด้านเหนือและตะวันออก เป็นการบังคับให้มีการใช้พื้นที่ไปในทิศตะวันตกและทิศใต้ พื้นที่อยู่อาศัยในชุมชนจะเกาะอยู่ตามเส้นทางคมนาคม ถัดออกไปจะเป็นพื้นที่เกษตร เช่น สวนผลไม้ และที่นา

พื้นที่ฝั่งตลาดหลังสวน จะเป็นการอยู่อาศัยเพื่อการพาณิชย์กรรมทั้งหมด ส่วนพื้นที่ทางฝั่งบางยี่ไร จะเป็นพื้นที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการ และพื้นที่สวนผลไม้ โดยสวนผลไม้จะเป็นสวนที่อยู่ในบริเวณบ้าน และบ้านจะเป็นบ้านเดี่ยว

ในยุคนี้เริ่มมีการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ในเมืองให้เป็นสัดส่วนมากขึ้น นั่นคือมีการแยกพื้นที่ส่วนราชการในระดับอำเภอออกนอกเขตเทศบาล เพื่อเป็นการกระจายตัวของเมือง และลดความแออัดในศูนย์กลางเมืองอีกด้วย โดยส่วนราชการที่ย้ายออกไปคือ ที่ว่าการอำเภอ สถงนี้ตำรวจ และสโมสรข้าราชการ ซึ่งแต่เดิมตั้งอยู่ในบริเวณกำแพงบ้านของพระยาจตุรยุทธ โภคากร ผู้ว่าราชการเมืองหลังสวนในอดีต โดยทางราชการซื้อตึกที่เป็นบ้านพักมาทำเป็นที่ว่าการอำเภอ ในยุคนี้อาคารภายในแนวกำแพงถูกรื้อทิ้งและเปลี่ยนเป็นตลาดสดเทศบาล อาคารพาณิชย์ และโรงพยาบาลในปัจจุบัน

อาคารบ้านเรือน

ในยุคที่มีการค้าขายรุ่งเรืองขึ้น มีการเข้ามาติดต่อของชาวต่างชาติเข้ามาในพื้นที่ เช่น การเข้ามาเปิดสัมปทานเหมืองแร่ดีบุกในตำบลนาขา ของบริษัทฮัฟฟิงส์¹² ที่มีการเปิดบริษัท อยู่บนถนนหลังสวนใกล้กับสะพานลวด และเป็นการเปิดประเทศต้อนรับอารยธรรมตะวันตก ทำให้เมืองหลังสวนในยุคนี้มีอาคารบ้านเรือนหลายรูปแบบขึ้น นั่นคือ มีทั้งอาคารที่ทำด้วยไม้ มีหลังคาที่มุงด้วยกระเบื้องว่าว และสังกะสี และอาคารตึกที่ทำด้วยปูน โดยอาคารปูนที่เข้ามาในระยะแรกจะเป็นสถานที่ราชการ ซึ่งสร้างเพื่อความคงทนถาวร และมีการผสมผสานเข้ากับไม้ในพื้นที่ โดยในตำบลหลังสวน อาคารตึกเข้ามามีบทบาทในสมัยพระยาจตุรยุทธ โภคากร นั่นคือบ้านของตนเอง เป็นตึกทำด้วยปูนเอาอย่างมาจากห้างโกหรงวน ของตระกูล ณ ระนอง ในเกาะปีนัง ต่อมาสถานที่ราชการต่างๆ ก็ได้รับอิทธิพลมาจากทั้งจากทางกรุงเทพฯ และจากทางจังหวัด เช่น อาคารสำนักงานเทศบาลหลังแรกที่สร้างในปี พ.ศ. 2501¹³ ก็สร้างเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กชั้นเดียว โดยก่อนหน้านั้นอาคารสำนักงานเทศบาลที่ใช้ เป็นเพียงโรงเรียนผ้าซดตะ หลังคามุงจาก พื้นถมดินที่สร้างขึ้นชั่วคราว

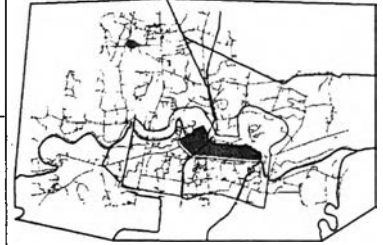
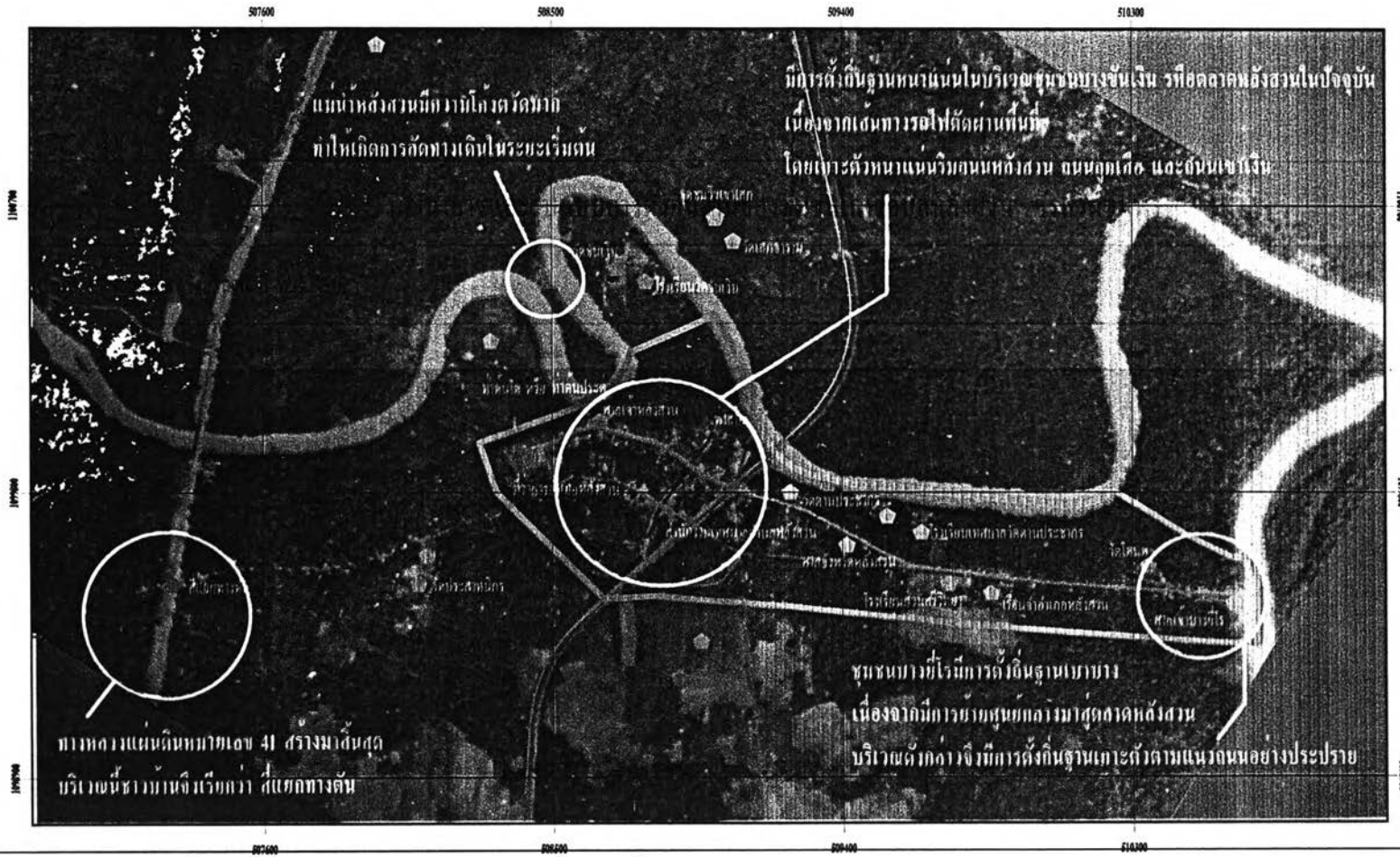
ในยุคนี้อาคารบ้านเรือนในตำบลหลังสวน เริ่มมีลักษณะของอาคารปูนปนอยู่ในชุมชน เป็นทั้งบ้านเดี่ยว และตึกแถว โดยบ้านเดี่ยวจะเป็นบริเวณฝั่งบางยี่โร ซึ่งจะเป็นไปในลักษณะของการซ่อมแซมบ้านเป็นส่วนใหญ่ ส่วนตึกแถวนั้น โดยส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในบริเวณใกล้ๆ ตลาดเทศบาล หรืออยู่บริเวณตลาดบน อาคารปูนเหล่านี้เป็นทั้งอาคารที่สร้างจากการขยายตัวของชุมชนยุคใหม่ และเป็นทั้งที่เกิดจากบ้านไม้หลังเก่าเกิดไฟไหม้แล้วหาวัสดุมาซ่อมแซมยาก จึงเปลี่ยนไปเป็นเรือนแถวปูนแทน

¹² สัมภาษณ์, สังวาล พะลัง, อายุ 87 ปี, 17 กรกฎาคม 2546.

¹³ เทศบาลตำบลหลังสวน, ทัศลีและรายงานกิจการเทศบาลวันเปิดอาคารสำนักงานเทศบาลตำบลหลังสวน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร 24 เมษายน 2546 (ชุมพร : เทศบาลตำบลหลังสวน, 2546), หน้า 24.

พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร

แผนที่ 4.7 ภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2510

- สัญลักษณ์
- ตำแหน่งสถานที่สำคัญ
 - ทางรถไฟ
 - ขอบเขตตำบลหลังสวน

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

ระบบเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจโดยภาพรวมของเมืองหลวงจะยึดหลักสินค้าด้านเกษตรกรรม โดยทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่ของเมืองและอาชีพหลักของประชาชนก็เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม โดยเป็น การเกษตรเพื่อการค้า เมืองหลวงได้ชื่อว่าเป็นเมืองเกษตร อาชีพและรายได้หลักของคนใน อำเภอลองมาจากภาคเกษตร โดยจะเป็นการค้าผลผลิตทางการเกษตร ที่มีการส่งขายทั้งภายในและภายนอกพื้นที่ สินค้าสำคัญได้แก่ ผลไม้สด ผลไม้แปรรูป และยางพารา เป็นต้น

รูปแบบอาชีพของชุมชนตำบลหลวง ก็เป็นการยึดหลักสินค้าเกษตรกรรมเช่นกัน โดยจะมีรูปแบบเป็นการค้าผลผลิตทางการเกษตร ที่มีบทบาทในการเป็นตลาดเชื่อมโยงขน ถ่ายสินค้าระหว่างทางน้ำกับทางบก โดยจะมีการลำเลียงสินค้าจากชาวบ้านมาทางเรือตามแม่น้ำ หลองมาขึ้นที่ท่าสาย แล้วส่งขึ้นรถไฟไปยังตลาดต่างจังหวัด เช่น กรุงเทพฯ เพชรบุรี ราชบุรี เป็นต้น รวมทั้งรับสินค้าจากตลาดต่างจังหวัดที่ส่งมาทางรถไฟเข้าสู่ตำบลหลวง แล้วกระจาย สินค้าลงเรือของชาวบ้านกลับไปยังชุมชนของตนต่อไป รูปแบบการค้าที่พัฒนาขึ้นควบคู่กับเมือง ทำให้เกิดความหลากหลายของประเภทสินค้า เดิมทีสินค้าส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตทางการเกษตร จำพวก ผลไม้ อาหารแห้ง และบริการต่างๆ เช่น ร้านตัดผม เป็นต้น แต่ในยุคนี้เริ่มมีร้านค้าที่ หลากหลายเพิ่มขึ้น เช่น การค้าผลิตภัณฑ์เพื่อการเกษตร วัสดุก่อสร้าง ร้านถ่ายรูป เป็นต้น ดังนั้นจึงประมวลได้ว่าเศรษฐกิจในยุคนี้อยู่ในเกณฑ์ที่ดี คนในพื้นที่เริ่มมีทรัพย์สินเงินทองมากขึ้น มีการเข้ามาของธนาคาร และร้านทอง โดยธนาคารแรกที่เข้ามาเปิดกิจการในตำบลหลวง คือ ธนาคารนครหลวงไทย สาขาหลวง¹⁴ ในยุคนี้มีเส้นทางถนนที่เจริญขึ้น อาชีพที่เกิดขึ้นตามมาคือ รถรับจ้าง โดยจะเป็นสามล้อถีบที่รับส่งทั้งคนและข้าวของ

จากการที่รถไฟเป็นเส้นทางนำความเจริญเข้าสู่พื้นที่ ดังนั้นบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของยุคนี้ คือ สถานีรถไฟและแนวถนนที่นำสู่สถานีรถไฟ ซึ่งได้แก่ ถนนลูกเสือ ดังนั้นจุด นัดพบหลักของคนในชุมชนในยุคนี้ จึงได้แก่ สถานีรถไฟหลวง ร้านค้าในถนนลูกเสือ ตลาด ได้รุ่ง และบริเวณจุดตัดของถนนลูกเสือกับถนนหลวง โดยบริเวณนี้จะเป็นถนนการค้าหลักของ พื้นที่ เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจก่อนที่จะมีตลาดเทศบาลในปัจจุบัน

บทบาทของชุมชน

ในยุคที่มีเส้นทางรถไฟเข้าสู่พื้นที่ชุมชน ทำให้เกิดการพัฒนารุดหน้าในพื้นที่อย่างรวดเร็ว หากแต่บทบาทที่สำคัญของชุมชนยังคงเกี่ยวข้องเนื่องกับการเกษตรกรรมและการค้าอยู่นั่นเอง หากแต่บทบาทของชุมชนก็มีการพัฒนาตามพื้นที่เช่นกัน นั่นคือ จากชุมชนท่าเรือขนถ่ายสินค้า การเกษตร มาสู่ชุมชนการค้าที่ให้ความสำคัญทางบกมากขึ้น เนื่องจากบทบาทของชุมชนยังคง

¹⁴ สัมภาษณ์, กอบสุข ภูริรักษ์, อายุ 91 ปี, 31 มกราคม 2547.

ไว้ซึ่งการค้าที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ดังนั้นผลผลิตต่างๆที่เคยขนถ่ายโดยเรือซึ่งใช้เวลานานและราคาแพง จึงเปลี่ยนวิธีการมาสู่การขนถ่ายทางบกโดยรถไฟซึ่งประหยัดเวลาและค่าขนส่งแทน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ในยุคนี้บทบาทของชุมชนจะเป็นชุมชนเกษตรกรรมควบคู่กับชุมชนการค้าที่เป็นศูนย์กลางในการขนถ่ายสินค้าสู่พื้นที่ภายนอกทางบกโดยรถไฟเป็นหลัก แต่ยังมี การขนถ่ายสินค้าภายในพื้นที่โดยทางน้ำเพื่อส่งต่อขึ้นรถไฟต่อไป

ลักษณะทางสังคม วิถีชีวิต และวัฒนธรรม

จากความเจริญที่เข้ามาในพื้นที่ทำให้ลักษณะสังคม ที่เป็นแบบพึ่งพาการค้าเกษตรกรรม เริ่มเปลี่ยนมาสู่สังคมที่เป็นพาณิชย์กรรมที่เข้มข้นขึ้น หากแต่ความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่กับการประกอบกิจกรรมตามวัฒนธรรม ประเพณีนั้น ยังคงเหนียวแน่น นั่นคือ ในทุกปีจะมีการสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีทั้งแบบสากล และแบบท้องถิ่น เช่น งานประเพณีแห่พระแข่งเรือ ขึ้นใจจริง โดยในยุคนี้มีการสนับสนุนให้มีการจัดงานที่ยิ่งใหญ่ขึ้น และผลักดันให้เป็นงานเทศกาลของระดับประเทศมากขึ้น โดยได้รับความร่วมมืออย่างดีจากประชาชนในพื้นที่ ซึ่งมีการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลของทั้งชาวไทยและชาวจีน

วิถีชีวิตของชาวตำบลหลังสวนในยุคนี้เริ่มถอยห่างออกจากแม่น้ำเข้าสู่การบริการทางบกแทน มีถนนที่เป็นแกนกลางของเมืองร่วมกับทางรถไฟเป็นเส้นทางอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนในการเดินทางได้ดีกว่าทางน้ำซึ่งสามารถดึงดูดให้คนส่วนใหญ่ในพื้นที่หันมาให้ความสำคัญกับถนนได้เป็นอย่างมาก สังเกตได้จากการใช้เรือเริ่มลดลง แต่ละบ้านที่อยู่ริมน้ำเริ่มหันมาใช้เส้นทางบก กอปรกับมีการพัฒนาเส้นทางถนนให้สะดวกยิ่งขึ้น คือถนนเป็นถนนดินอัดแน่นเป็นทางกว้างประมาณ 20 เมตร ดังนั้นถนนจึงเริ่มเป็นแกนหลักภายในเมืองที่สำคัญ แม้แต่วัดโตนดที่เคยตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำหลังสวน ยังมีการย้ายที่ตั้งวัดให้เข้าใกล้ถนนดังในปัจจุบัน

บทบาทของวัดในยุคนี้เป็นศาสนสถานเพื่อการประกอบพิธีทางศาสนาเป็นหลัก เนื่องจากมีการตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษาโดยตรง ไม่ได้อาศัยวัดเป็นแหล่งสอนหนังสือเป็นหลักดังแต่ก่อน หากแต่วัดยังคงทำหน้าที่ขัดเกลาและอบรมเยาวชนควบคู่ไปกับโรงเรียนเช่นกัน เนื่องจากโรงเรียนส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตวัด มีการเรียนการสอนที่เอื้อประโยชน์ต่อกันแทน ในยุคนี้ชาวตำบลหลังสวนยังคงเห็นความสำคัญของการศึกษาอย่างต่อเนื่อง มีการส่งบุตรหลานเข้าศึกษาเล่าเรียนในพื้นที่และนอกพื้นที่ในระดับที่สูงขึ้นเป็นจำนวนมาก เนื่องจากค่านิยมของชาวหลังสวนสนับสนุนการศึกษา จะส่งบุตรหลานเล่าเรียนจนสุดความสามารถ¹⁵

¹⁵ สัมภาษณ์. วนิดา สัจจิโส, อายุ 74 ปี, 28 ตุลาคม 2546.

สรุป

เส้นทางรถไฟเข้ามาในพื้นที่ ดึงดูดให้มีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานใกล้แนวรถไฟในบางชั้นเงินเพิ่มขึ้นบริเวณถนนลูกเสือ ประกอบกับบางยี่โรเริ่มเสื่อมเพราะแม่น้ำตื้น และคนในบางยี่โรเริ่มย้ายเข้าสู่บางชั้นเงิน ดังนั้นบางชั้นเงินจึงเกิดเป็นตลาดที่สำคัญ มีคนอยู่หนาแน่นบริเวณริมถนนหลังสวน และถนนลูกเสือเนื่องจากเป็นแกนหลักเชื่อมสู่สถานีรถไฟและมีการขยายการตั้งถิ่นฐานสู่ถนนชั้นเงินซึ่งเป็นถนนที่ตัดผ่านถนนลูกเสือด้วย ในยุคนี้มีการรวมตำบลบางยี่โรและตำบลบางชั้นเงิน เข้าเป็นพื้นที่เดียวกัน เรียกว่าตำบลหลังสวน ในตำบลหลังสวนเกิดตลาดขึ้นหลายแห่ง ได้แก่ ตลาดและโรงภาพยนตร์ที่ถนนลูกเสือ ชื่อโรงภาพยนตร์โกจ่าย¹⁶ ต่อมาย้ายมาอยู่ที่ถนนหลังสวน และในสมัยนายอำเภอพร้อม ชูแซ ได้รู้ที่ว่าการอำเภอเก่ามาทำเป็นตลาดสดเทศบาล อาคารพาณิชย์และโรงภาพยนตร์แทน โดยย้ายหน่วยงานราชการออกนอกเมืองตั้งเป็นศูนย์ราชการแห่งใหม่ในพื้นที่

ยุคที่ 3 ชุมชนขยายตัวเข้าหาแนวถนนสายหลัก (พ.ศ. 2510 - พ.ศ. 2546)

ช่วงที่ 1 ทางหลวงแผ่นดินตัดผ่านพื้นที่เมือง (พ.ศ. 2510 - พ.ศ. 2535)

สภาพพื้นที่

การปกครองของตำบลหลังสวนในยุคนี้ ตำบลหลังสวนอยู่ใต้การปกครองของเทศบาลตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร ที่ได้รับการประกาศในราชกิจจานุเบกษา แต่งตั้งเป็นเทศบาลในปี พ.ศ. 2483 มีการพัฒนาเพื่อรองรับความเจริญหลายด้าน ทั้งภายในพื้นที่และจากส่วนกลาง โดยการพัฒนาหนึ่งที่ส่วนกลางหรือทางภาครัฐได้ขยายความเจริญสู่ท้องถิ่น คือ การตัดถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 ผ่านจังหวัดชุมพรลงสู่จังหวัดนราธิวาส โดยมีการตัดผ่านพื้นที่ตำบลชั้นเงินอันเป็นพื้นที่ใกล้เคียงของตำบลหลังสวนในปี พ.ศ. 2510 แต่ยังไม่ได้เป็นถนนที่เชื่อมต่อกับจังหวัดสงขลาโดยสมบูรณ์ เนื่องจากการก่อสร้างจะสร้างเป็นระยะ เสร็จสิ้นส่วนไหนก็เปิดใช้ส่วนนั้นก่อนเช่นเดียวกับการสร้างทางรถไฟ ดังนั้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 นี้จึงเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักในการติดต่อระหว่างหลังสวนกับชุมพรเป็นต้นมา

จากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในชุมชนบางชั้นเงินและบางยี่โรในช่วงที่ผ่านมาทำให้บทบาทของชุมชนบางชั้นเงินในยุคนี้เป็นตลาดที่สำคัญเทียบเท่ากับบางยี่โร โดยมีท่าต้นไคและท่าสายเป็นประตูสู่การค้าทางน้ำ และมีถนนหลังสวนเป็นแกนนำสู่การค้าทางบก โดยในยุคนี้มีเส้นทางรถไฟตัดผ่านเมืองหลังสวน จึงเป็นแกนนำในการติดต่อกับภายนอก โดยมีปัจจัย

¹⁶ สัมภาษณ์, กอบสุข ภูริรักษ์, อายุ 91 ปี, 31 มกราคม 2547.

ในการเป็นศูนย์กลางการปกครองของเมืองช่วยสนับสนุนให้บางชั้นเงินกลายเป็นที่รวมของคนจำนวนมากเพื่อเข้ามาหางานทำ ในขณะที่ชุมชนบางยี่ไรยังคงเป็นชุมชนตลาดท่าเรือเช่นเดิม แต่ไม่คึกคักเหมือนก่อน เพราะการที่พระยาจตุรราชโกศการย้ายศูนย์กลางเมืองไปสู่บางชั้นเงินนั้น ทำให้การติดต่อกับคนในบางยี่โรมีน้อยลงตามไปด้วย

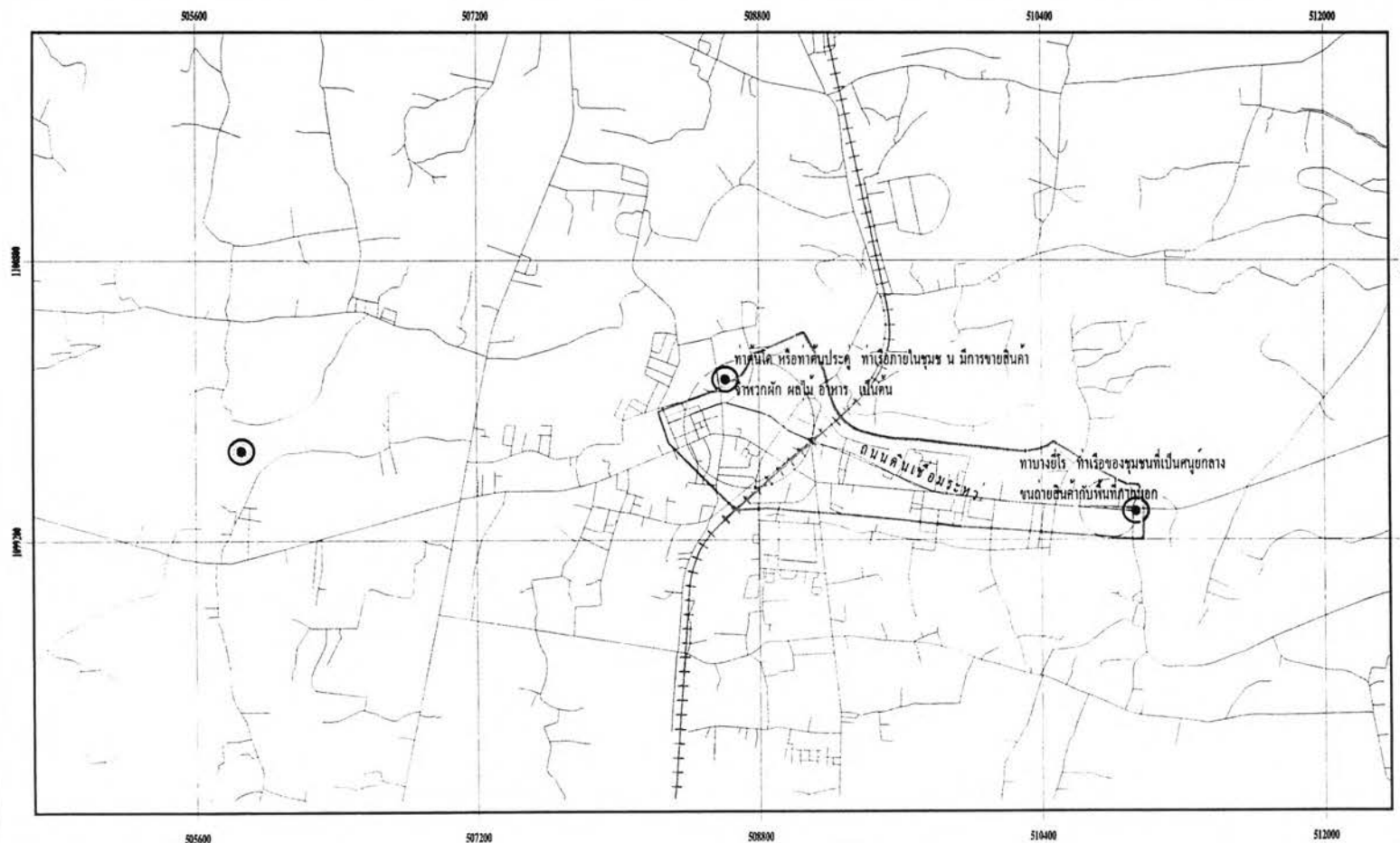
ในยุคนี้ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่มีผลกระทบต่อพื้นที่ คือ ในปี พ.ศ. 2484 สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ญี่ปุ่นใช้พื้นที่ประเทศไทยในการผ่านแดนไปสู่ประเทศพม่า นั้น ชุมชนหลังสวนมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้ คือ พื้นที่ฝั่งบางยี่ไรเป็นที่ตั้งของหน่วยงานกองทัพญี่ปุ่นที่ทำการควบคุมการลำเลียงเสบียงต่างๆ ผ่านทางรถไฟจากทางภาคใต้สู่ภาคกลาง ซึ่งในครั้งนั้นชุมชนหลังสวนถูกโจมตีโดยเครื่องบินทิ้งระเบิดของฝ่ายพันธมิตร เพื่อทำลายเส้นทางคมนาคมหลักในพื้นที่ ทำให้สะพานทางรถไฟที่ข้ามแม่น้ำหลังสวนถูกทำลายไปส่วนหนึ่ง พื้นที่ฝั่งบางยี่ไรบริเวณเรือนจำอำเภอหลังสวนปัจจุบันที่เป็นที่ทำการของทหารญี่ปุ่นก็ถูกทำลายเช่นกัน ทำให้อาคารบ้านเรือนแถบนั้นถูกทำลายไปด้วย ซึ่งต่อมามีการสร้างใหม่ โดยมีรูปแบบที่เป็นดังสมัยปัจจุบัน

ในยุคนี้สภาพพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงซึ่งส่งผลกระทบต่อ การตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ คือ การเกิดแม่น้ำลัดทางเดินในบริเวณโค้งแม่น้ำหลังสวนด้านหลังวัดชั้นเงิน จากสภาพธรรมชาติของแม่น้ำหลังสวนที่มีความคดเคี้ยวมากทำให้มีอิทธิพลของการกัดเซาะที่รุนแรง โดยในบริเวณที่มีการกัดเซาะและทับถมที่เห็นได้ชัด คือ บริเวณท่าตันโต หรือท่าตันประตู ที่เป็นส่วนของแม่น้ำโค้งคดวกมาก แม่น้ำพัดพาเอากรวด ทราย มาทับถมกันไว้จนเป็นมีระดับสูง ทำให้แม่น้ำเปลี่ยนเส้นทางไปในทิศทางที่ต่ำกว่า หรือเรียกว่า แม่น้ำลัดทางเดิน เกิดเป็นเส้นทางน้ำสายใหม่ พื้นที่ทางน้ำสายเก่าที่ถูกตัดขาดจะมีลักษณะเป็นทะเลสาบรูปแอกว (Oxbow Lake) ซึ่งจะตื้นเขินขึ้นในที่สุด ท่าตันโตตั้งอยู่ในตำแหน่งการเกิดเป็นทะเลสาบแอกว อยู่บริเวณด้านหลังร้านข้าวแกงแม่เจลิยว บริเวณถนนหลังสวนซอย 3 ดังนั้นจึงถูกตัดขาดจากแม่น้ำหลังสวนโดยธรรมชาติ ทำให้ทำน้ำที่มีบทบาทในการขนถ่ายสินค้าระหว่างเรือกับรถไฟ คือ ท่าสาย นั่นเอง และท่าสายได้ลดบทบาทไปเมื่อแม่น้ำตื้นเขิน จนเรือขนส่งสินค้าขนาดใหญ่ไม่สามารถผ่านเข้ามาได้

จากการเปลี่ยนแปลงเส้นทางน้ำของแม่น้ำหลังสวน ทำให้ส่วนที่เป็นท่าตันโต ซึ่งเป็นท่าเรือเพื่อการค้าภายในชุมชนถูกลดบทบาทลง ประกอบกับมีการสร้างถนนเขาเงินซึ่งเป็นแนวแกนเชื่อมต่อชุมชนกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 นำเข้าสู่พื้นที่ชุมชน ทำให้กิจกรรมการค้าที่เคยใช้การขนถ่ายทางน้ำเปลี่ยนมาเป็นการขนถ่ายทางบกแทน

พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร

แผนที่ 4.8 การตั้งถิ่นฐานในยุคเส้นทางคมนาคมตัดผ่านพื้นที่ ปี พ.ศ. 2510-2535

สัญลักษณ์

- ทำรถไฟ
- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำ
- ชุมชนบางอีกร
- ชุมชนบางขันเงิน

ที่มา : วิเคราะห์จากการสัมภาษณ์

นางสาวปนัดดา ทองภูเบศร์ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การตั้งถิ่นฐานและปัจจัยในการตั้งถิ่นฐาน

เมื่อเส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 ตัดผ่านพื้นที่ และมีการสร้างถนนเขาเงิน เพื่อเชื่อมแนวแกนหลักเข้าสู่พื้นที่เมือง ทำให้บทบาทด้านการเดินทางทางน้ำลดลงไป ซึ่งประกอบกับเส้นทางเดินของน้ำในแม่น้ำหลังสวนมีการเปลี่ยนทิศ เนื่องจากการกัดเซาะลัดทางเดินทำให้มีการใช้เรือเพื่อติดต่อกันน้อยลง เพราะท่าเรือของชุมชนที่อยู่ในส่วนของแม่น้ำที่ถูกลัดเส้นทางเดินไม่สามารถใช้ได้ เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากทางน้ำมาสู่ทางบกตามแนวเส้นทางคมนาคมของชุมชน

เนื่องจากการขนถ่ายสินค้าโดยรถยนต์มีความสะดวกรวดเร็ว และประหยัดกว่าการใช้รถไฟ ซึ่งสอดคล้องกับสินค้าสำคัญของชุมชนที่เป็นสินค้าเกษตรกรรมที่ต้องการความรวดเร็วในการขนส่ง ทำให้การขนถ่ายสินค้าทางเรือเข้าสู่รถไฟเพื่อทำการลำเลียงไปสู่พื้นที่รอบนอกเปลี่ยนไปเป็นการขนส่งทางรถยนต์ซึ่งชาวสวนสามารถขนส่งได้ด้วยตนเอง

นอกจากนี้ยังมีตลาดทางบกที่ตั้งขายสินค้าอยู่ในแนวสองฝั่งของถนนสายหลักบริเวณสี่แยกทางตัน จุดตัดระหว่างถนนเขาเงินกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 ซึ่งเป็นตลาดเพียงไม่ริมถนนที่ชาวสวนนำผลผลิตมาตั้งขายให้กับผู้สัญจรไปมา ซึ่งได้รับความนิยมเป็นอย่างมากจนเป็นรากฐานในการพัฒนาที่เกิดขึ้นในอนาคต

การใช้พื้นที่

การใช้พื้นที่ของตำบลหลังสวนในยุคนี้อย่างคงสามารถแยกกันได้ค่อนข้างชัดเจนจากการตัดแบ่งเมืองออกเป็น 2 ส่วน คือ ตลาดหลังสวน และฝั่งขวาของสะพานลวด คือ ที่อยู่อาศัยและสถานที่ราชการ หรือฝั่งบางยี่โรเช่นเดิม โดยการใช้พื้นที่ในภาพรวมของอำเภอหลังสวนในยุคนี้อาจเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเป็นส่วนมาก นั่นคือ สวนผลไม้ ที่นา และพื้นที่ป่า โดยอาคารบ้านเรือนจะเกาะติดกับแนวแกนในการคมนาคม แต่เดิมชาวบ้านจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในสวนของตน แต่ต่อมาเมื่อมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ก็ตั้งบ้านเรือนเข้าหาแนวถนน โดยพื้นที่เกษตรจะอยู่ถัดออกไป

การใช้พื้นที่ในตำบลก็เช่นเดียวกัน แต่ต่างกันตรงที่ในตำบลหลังสวนมีข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ในการใช้พื้นที่ นั่นคือ มีแม่น้ำล้อมทางด้านเหนือและตะวันออก เป็นการบังคับให้มีการใช้พื้นที่ไปในทิศตะวันตกและทิศใต้ พื้นที่อยู่อาศัยในชุมชนจะเกาะอยู่ตามเส้นทางคมนาคม ถัดออกไปจะเป็นพื้นที่เกษตร เช่น สวนผลไม้ และที่นา

พื้นที่ฝั่งตลาดหลังสวน จะเป็นการอยู่อาศัยเพื่อการพาณิชย์กรรมทั้งหมด ส่วนพื้นที่ทางฝั่งบางยี่โร จะเป็นพื้นที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการ และพื้นที่สวนผลไม้ โดยสวนผลไม้จะเป็นสวนที่อยู่ในบริเวณบ้าน และบ้านจะเป็นบ้านเดี่ยว

ในยุคนี้เริ่มมีการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ในเมืองให้เป็นสัดส่วนมากขึ้น นั่นคือมีการแยกพื้นที่ส่วนราชการในระดับอำเภอออกนอกเขตเทศบาล เพื่อเป็นการกระจายตัวของเมือง และลดความแออัดในศูนย์กลางเมืองอีกด้วย

อาคารบ้านเรือน

ในยุคที่มีการค้าขายรุ่งเรืองขึ้น มีการเข้ามาติดต่อของชาวต่างชาติเข้ามาในพื้นที่ เช่น การเข้ามาเปิดสัมปทานเหมืองแร่ดีบุกในตำบลนาขา ของบริษัท และการเอาแบบอย่างวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้เมืองหลังสวนในยุคนี้มีอาคารบ้านเรือนหลายรูปแบบ นั่นคือ เป็นอาคารที่ทำจากไม้มีหลังคาที่มุงด้วยกระเบื้องว่าว และสังกะสี และเป็นอาคารตึกที่ทำด้วยปูน โดยอาคารปูนที่เข้ามาในระยะแรกจะเป็นสถานที่ราชการ ซึ่งสร้างเพื่อความคงทนถาวร และมีการผสมผสานเข้ากับไม้ในพื้นที่

ในตำบลหลังสวน อาคารตึกเข้ามามีบทบาทในสมัยพระยาจุฬาราชโกศากร นั่นคือ บ้านของท่านเอง เป็นตึกทำด้วยปูนเอาอย่างมาจากห้างโกหรงวน ของตระกูล ณ ระนอง ในเกาะปิ้ง ต่อมาสถานที่ราชการต่างๆ ก็ได้รับอิทธิพลมาทั้งจากทางกรุงเทพฯ และจากทางจังหวัด เช่น อาคารสำนักงานเทศบาลหลังแรกที่สร้างใน ปี พ.ศ. 2501 ก็สร้างเป็นอาคาร คอนกรีตเสริมเหล็ก ชั้นเดียว¹⁷ โดยก่อนหน้านั้นอาคารสำนักงานเทศบาลที่ใช้ เป็นเพียงโรงเรือนฝาขัดแตะ หลังคามุงจาก พื้นถมดินที่สร้างขึ้นชั่วคราว

ในยุคนี้อาคารบ้านเรือนในตำบลหลังสวน เริ่มมีลักษณะของอาคารปูนปนอยู่ในชุมชน เป็นทั้งบ้านเดี่ยว และตึกแถว โดยบ้านเดี่ยวจะเป็นบริเวณฝั่งบางยี่โร ซึ่งจะเป็นไปในลักษณะของการซ่อมแซมบ้านเป็นส่วนใหญ่ ส่วนตึกแถวนั้น โดยส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในบริเวณใกล้ๆ ตลาดเทศบาล หรืออยู่บริเวณตลาดบน อาคารปูนเหล่านี้เป็นทั้งอาคารที่สร้างจากการขยายตัวของชุมชนยุคใหม่ และเป็นทั้งที่เกิดจากบ้านไม้หลังเก่าเกิดไฟไหม้แล้วหาวัสดุมาซ่อมแซมยาก จึงเปลี่ยนไปเป็นเรือนแถวปูนแทน

¹⁷ เทศบาลตำบลหลังสวน, ที่ระลึกและรายงานกิจการเทศบาล วันเปิดอาคารสำนักงานเทศบาลตำบลหลังสวน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร 24 เมษายน 2546, หน้า 24.

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

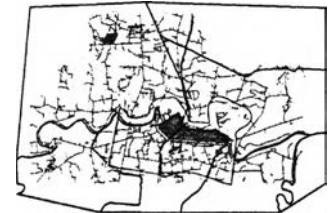
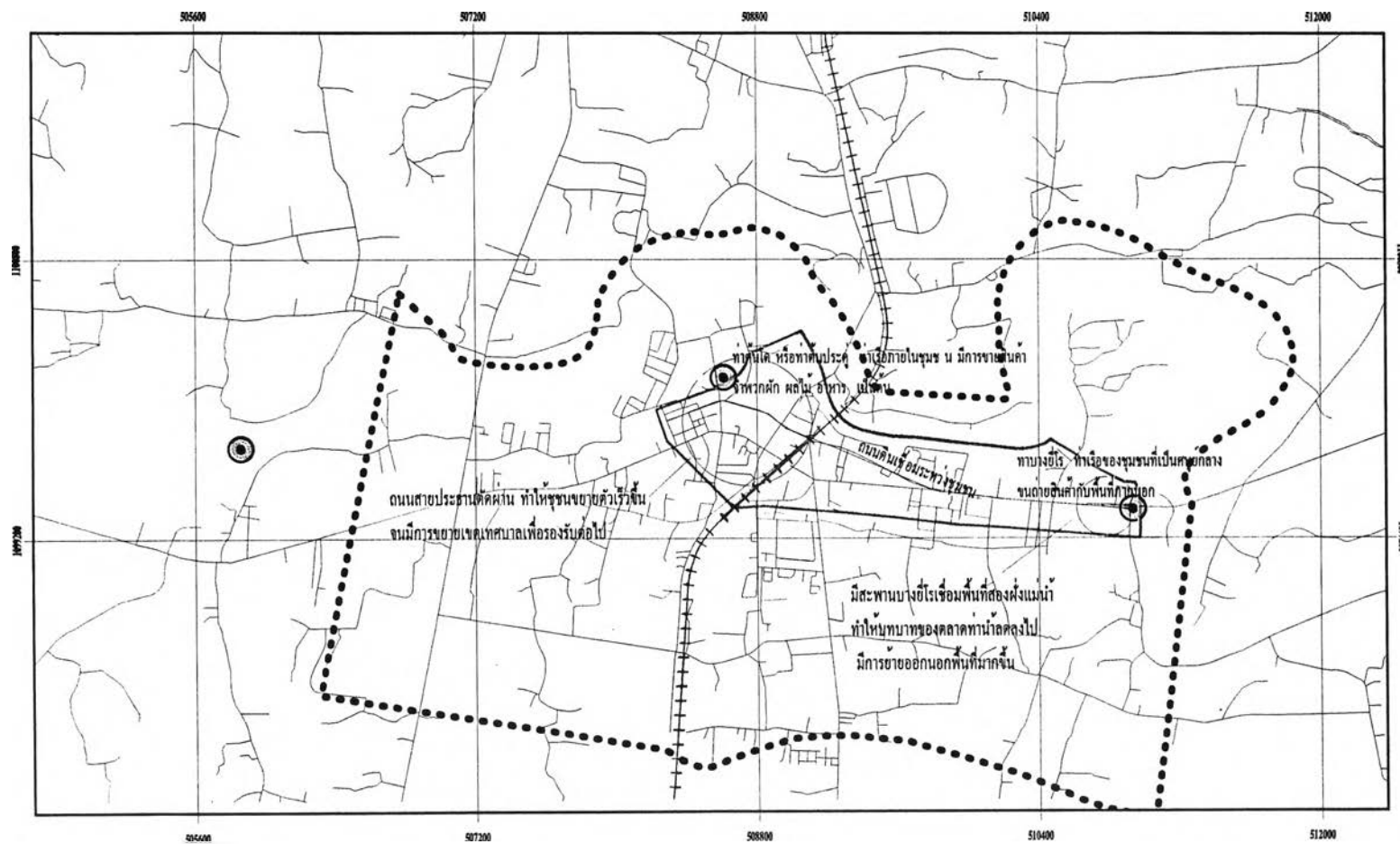
ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร

แผนที่ 4.9 การตั้งถิ่นฐานในยุคขยายเขตเทศบาล ปี พ.ศ. 2536-2546

สัญลักษณ์

- ทางรถไฟ
- ขอบเขตเทศบาล
- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำ
- ชุมชนบางอีไร
- ชุมชนบางชันเงิน

ที่มา : วิเคราะห์จากการสัมภาษณ์

นางสาวปนัดดา ทองภูเบศร์ ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชาย ชายชนม แต่ที่เป็นอาชีพหลักและทำมานานที่สุด คือ การส่งผลไม้ไปขายยังเมืองอื่น โดยจะมีการส่งทางเรือใบเครื่องยนต์ที่เข้ามารับส่งสินค้าจากบางยี่โรออกสู่กรุงเทพฯ ใช้เวลาในการเดินทางไปกลับประมาณ 1 เดือน

- การคมนาคมของชุมชน มี 2 เส้นทางหลัก คือทางน้ำจากบางยี่โรไปปากน้ำ หลังสวน จะมีเรือเครื่อง (เรือยนต์) 3 ลำ เป็นของคนในพื้นที่ โดยสารรับส่งคน โดยคิดครั้งละ 30 สตางค์ ซึ่งแพงมากในสมัยนั้น ต่อมาลดราคาเหลือ ครั้งละ 15 สตางค์ แต่ก็ยังแพงไป ไม่มีผู้นิยมใช้ จึงต้องเลิกกิจการ ส่วนทางบก มีถนนที่ตัดจากบางขันเงินมาสู่บางยี่โรคือถนนหลังสวน และมีรถไฟที่จะเดินทางต่อไปยังพื้นที่อื่นได้

การตั้งถิ่นฐานและปัจจัยในการตั้งถิ่นฐาน

เมื่อรถไฟตัดผ่านตำบลในบริเวณบางขันเงิน ทำให้กิจการค้าขายในบางขันเงินเจริญขึ้นตามไปด้วย โดยบทบาทของการเป็นตลาดทำนํานั้นส่งผลให้บางขันเงินกลายเป็นจุดรับส่งถ่ายสินค้าระหว่างทางน้ำและทางบกไปโดยปริยาย ทำเรือที่สำคัญของบางขันเงินในยุคนี้คือท่าตันโดและท่าสาย โดยจะทำหน้าที่ในการรับส่งผลผลิตทางการเกษตรหรือสินค้าต่างๆส่งต่อขึ้นรถไฟสู่พื้นที่อื่นๆ

จากสภาพธรรมชาติของแม่น้ำหลังสวนที่มีความคดเคี้ยวมากทำให้มีอิทธิพลของการกักเซาะที่รุนแรง โดยในบริเวณที่มีการกักเซาะและทับถมที่เห็นได้ชัด คือ บริเวณท่าตันโด หรือท่าตันประตู ที่เป็นส่วนของแม่น้ำโค้งตัวดมาก แม่น้ำพัดพาเอากรวด หวาย มาทับถมกันไว้จนเป็นมีระดับสูง ทำให้แม่น้ำเปลี่ยนเส้นทางไปในทิศทางที่ต่ำกว่า หรือเรียกว่า แม่น้ำลัดทางเดิน เกิดเป็นเส้นทางน้ำสายใหม่ พื้นที่ทางน้ำสายเก่าที่ถูกตัดขาดจะมีลักษณะเป็นทะเลสาบรูปแอกว (Oxbow Lake) ซึ่งจะตื้นเขินขึ้นในที่สุด ท่าตันโดตั้งอยู่ในตำแหน่งการเกิดเป็นทะเลสาบแอกว ดังนั้นจึงถูกตัดขาดจากแม่น้ำหลังสวนโดยธรรมชาติ ทำให้ทำนํามีบทบาทในการขนถ่ายสินค้าระหว่างเรือกับรถไฟ คือ ท่าสาย นั่นเอง และท่าสายได้ลดบทบาทไปเมื่อแม่น้ำตื้นขึ้น จนเรือขนส่งสินค้าขนาดใหญ่ไม่สามารถผ่านเข้ามาได้

เนื่องจากรถไฟมีความสะดวกรวดเร็ว และประหยัดกว่าการใช้เรือยนต์ ทำให้การขนถ่ายสินค้าทางเรือที่ทำบางยี่โรค่อยๆลดบทบาทลงจนหมดไปในที่สุด คนในบางยี่โรเริ่มเข้ามารับจ้างขนสินค้าจากรถไฟไปส่งในคนในพื้นที่กันมากขึ้น ชุมชนบางยี่โรจึงลดขนาดลง ผู้คนไม่คึกคักเหมือนในอดีต กอปรกับการกักเซาะตลิ่งของแม่น้ำหลังสวนทำให้พื้นที่ริมฝั่งน้ำที่เคยปลูกบ้านเรือนถูกทำลายไป คนในพื้นที่จึงเข้าไปตั้งหลักแหล่งในตลาดบางขันเงินเป็นส่วนใหญ่

ในยุคนี้การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่ของตำบลหลังสวนจะอยู่บริเวณตลาดบางขันเงิน มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันหนาแน่นตลอดสองฝั่งถนน จนพื้นที่บางขันเงินแห่งนี้เกิดเป็นชุมชนที่มีศูนย์กลางหลายแห่งเกิดขึ้น โดยที่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของชุมชนก็คือ ตลาด นั่นเอง ในยุคนี้มีการรวมพื้นที่ของตำบลบางยี่โร และบางขันเงินรวมเป็นพื้นที่เดียว เป็นพื้นที่ของตำบลหลังสวนในปัจจุบัน โดยชื่อของตลาดจะมีที่มาหลายแบบ ทั้งเรียกจากระบบการปกครอง และเรียกจากลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ ตลาดหลังสวนจึงมีชื่อที่รู้จักกันทั้งในชื่อของ ตลาดหลังสวน ตลาดขันเงิน และตลาดในทอน

พื้นที่บริเวณตั้งแต่เส้นทางรถไฟที่พาดผ่านตัวเมืองไปทางฝั่งตะวันตกจนถึงสุดเขตตำบลนั้น จะเป็นที่รู้จักกันในฐานะของตลาดหลังสวน โดยมีตลาดหลายแห่ง จึงมีการเรียกแบ่งเป็นตลาดบน กับตลาดล่าง โดยตลาดบนอยู่ในพื้นที่จุดเริ่มของถนนหลังสวนลงมา ส่วนตลาดล่างอยู่บริเวณถนนลูกเสือใกล้เส้นทางรถไฟ

ในยุคที่รถไฟเข้ามามีบทบาทนั้น ถนนต่างๆที่เป็นแกนหลักในการเชื่อมสู่สถานีรถไฟจะเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่นตลอดแนว นั่นคือ ถนนหลังสวนและถนนลูกเสือ ในยุคนี้ถนนลูกเสือจะเป็นศูนย์กลางหลักของพื้นที่ เพราะมีการตั้งถิ่นฐานกันหนาแน่น โดยเฉพาะจุดตัดระหว่างถนนลูกเสือกับถนนเขาเงินและถนนหลังสวนนั้น จะเป็นที่ยรวมของการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ เกิดมีกิจกรรมการค้าที่หลากหลายในพื้นที่แห่งนี้ (จากการสัมภาษณ์คุณลุงปัญญา ราชอัคคี อายุ 79 ปี)

บนถนนลูกเสือในยุคนี้เป็นที่ตั้งของร้านค้าหลายแบบ ทั้งร้านอาหาร ร้านขายของ รวมทั้งเป็นที่ตั้งของตลาดในยุคแรกๆของหลังสวนอีกด้วย โดยตลาดในถนนลูกเสือนี้เป็นตลาดสดที่มีการขายอาหารสด ตลอดจนถึงสินค้าต่างๆ เป็นศูนย์กลางของเมือง ฝั่งตรงข้ามถนนกับตลาดจะมี วิกหนัง (ซึ่งหมายถึง โรงหนัง หรือโรงละคร) โดยหนังหรือละครในยุคนี้ไม่ใช่หนังหรือภาพยนตร์ที่เราคุ้นเคย แต่หมายถึง การแสดงการละเล่น เช่น ละครร้อง ละครรำ หรือลิเก ที่จะมาจากที่ต่างๆเพื่อมาแสดง

คุณยายกอบสุข ภูรีรักษ์ อายุ 91 ปี เล่าให้ฟังว่า เมื่อสมัยยังสาวๆ ในตลาดหลังสวนจะมีกิจการด้านความบันเทิงหรือการแสดงเช่นนี้อยู่เสมอ โดยจะมีคณะละครมาจากเมืองต่างๆแวะเวียนกันมาแสดงที่วิกตลาด (หมายถึงโรงหนังตรงข้ามตลาดถนนลูกเสือ) คุณยายเป็นคนบางยี่โร ต้องเดินจากบางยี่โรเพื่อมาดูละครที่นี่ โดยละครที่ประทับใจมากที่สุดคือ เรื่องนางสะอั้ง ที่เป็นการแสดงของคณะละครที่มาจากกรุงเทพฯ เดินทางโดยรถไฟตระเวนแสดงในแถบภาคใต้ต่อไป

ในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงด้านการปกครองหลายครั้งด้วยกัน โดยมีการยุบมณฑลต่างๆลง โดยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเห็นว่า ประเทศ

ไทยมีการแบ่งมณฑลเป็น 17 มณฑล มีสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลละ 1 นาย โดยในการแบ่งเป็นมณฑลนี้เนื่องจากสมุหเทศาภิบาลจะทำการตรวจตราพื้นที่ของแต่ละจังหวัดนั้นทำได้ยาก เพราะมีการติดต่อกันได้ลำบาก จึงรวมเอาจังหวัดต่างๆ ขึ้นอยู่กับมณฑลเพื่อความสะดวกในการดูแล แต่ในยุคนี้การคมนาคมสะดวกขึ้นมากจึงควรมีการรวมบางมณฑลเข้าด้วยกัน เพื่อขยายความรับผิดชอบของสมุหเทศาภิบาลกว้างออกไป ดังนั้นมณฑลสุราษฎร์จึงถูกยุบเลิกในวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2468¹⁸

ต่อมาเนื่องจากรัฐบาลประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้จังหวัดหลังสวนถูกยุบลงเป็นอำเภอในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2475 มีชื่อว่า อำเภอขันเงิน จังหวัดชุมพร จากนั้นในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 ได้มีพระราชกฤษฎีกาให้เปลี่ยนชื่ออำเภอขันเงิน มาเป็น อำเภอหลังสวน ตามความนิยมของราษฎรส่วนใหญ่ และตำบลหลังสวนก็อยู่ภายใต้การปกครองของ อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร ต่อไป

และในปี พ.ศ. 2483 ได้มีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา ให้ยกฐานะตำบลหลังสวนขึ้นเป็นเทศบาลตำบลหลังสวนจังหวัดชุมพร โดยในการยกฐานะเป็นเทศบาลในครั้งนี้ทำให้ผู้ที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบลหลังได้รับความสะดวกสบายจากสาธารณูปโภคสาธารณูปการ เช่น ระบบโครงข่ายคมนาคมและการได้รับบริการต่างๆ จึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานในเขตเทศบาลกันอย่างหนาแน่นยิ่งขึ้น รวมไปถึงในพื้นที่ใกล้เคียง การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้จะเกาะตามเส้นทางคมนาคมต่างๆ เช่น ถนนหลังสวน ถนนเขาเงิน และถนนลูกเสือ เป็นต้น

เนื่องจากการขยายตัวของเมืองที่มากขึ้น ทำให้ตลาดสดในถนนลูกเสือไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชน จึงมีตลาดสดอีกหนึ่งแห่งเกิดขึ้นเป็นตลาดของเอกชนตั้งอยู่บนถนนหลังสวน (ในบริเวณที่ว่างติดกับธนาคารกรุงไทยในปัจจุบัน โดยตลาดสดแห่งนี้ถูกเทศบาลรื้อทิ้งเพื่อป้องกันอัคคีภัย เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2546) ตลาดสดแห่งนี้มีการปลูกเป็นโรงเรือนสูงมีขนาดกว้างประมาณ 3 คูหา เกิดขึ้นหลังจากที่มีการจัดตั้งเป็นเทศบาลขึ้นแล้ว โดยเจ้าของคงเห็นว่าตลาดถนนลูกเสือ มีขนาดเล็ก คับแคบ และถนนลูกเสือยังเป็นถนนที่มีขนาดเล็กทำให้ไม่สะดวกต่อการเข้าถึง จึงมีการสร้างตลาดเพื่อเป็นอีกทางเลือก เพราะด้วยทำเลที่ตั้งที่อยู่ติดถนนหลังสวนมีการเข้าถึงสะดวกกว่า น่าจะเป็นที่นิยมของชาวบ้าน แต่ตลาดสดแห่งนี้กลับไม่ติดเป็นตลาด นั่นคือ ประชาชนยังคงนิยมใช้ตลาดในถนนลูกเสือ ต่อมาเกิดเพลิงไหม้บริเวณตลาดถนนลูกเสือ เกิดความเสียหายเป็นอย่างมาก เนื่องจากอาคารในถนนลูกเสือนั้นทำจากไม้ทั้งสิ้น (จากการสัมภาษณ์ คุณวนิดา สัจจิโส อายุ 74 ปี)

¹⁸ คณะกรรมการจัดงานเฉลิมฉลอง ครบ 100 ปี การก่อตั้งโรงเรียนสวนศรีวิทยา, เมืองหลังสวน อนุสรณ์ 100 ปี สวนศรี 2440 - 2542, หน้า 34.

ในสมัยนายพร้อม ชูแช่ ดำรงตำแหน่งนายอำเภอหลังสวน ควบคู่ไปกับตำแหน่งนายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลหลังสวน (พ.ศ. 2504 – พ.ศ. 2509) ได้ทำการรื้อตึกที่ว่าการเมืองของพระยาจตุรราชโกศากรและบริเวณพื้นที่ภายในกำแพงเมืองเดิม ย้ายหน่วยราชการต่างๆออกสู่พื้นที่นอกเขตเทศบาลแล้วสร้างเป็นตลาดสดเทศบาล อาคารพาณิชย์ และโรงภาพยนตร์ เมื่อทางเทศบาลได้สร้างตลาดเทศบาลขึ้น ประชาชนก็เปลี่ยนไปใช้ตลาดแห่งนี้ ทำให้ตลาดสดถนนหลังสวนร้างในที่สุด

การใช้พื้นที่

การใช้พื้นที่ของตำบลหลังสวนในยุคนี้สามารถแยกกันได้ค่อนข้างชัดเจนจากการตัดแบ่งเมืองออกเป็น 2 ส่วนของเส้นทางรถไฟที่ตัดผ่านตั้งฉากกับถนนหลังสวน โดยทำเป็นสะพานรถไฟข้ามถนน จุดนี้เป็นจุดที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ตำบลหลังสวนฝั่งชุมชนบางยี่ไร กับชุมชนบางชันเงิน ชาวบ้านเรียกกันว่า “สะพานลอด” โดยสะพานลอดจะทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการแบ่งชุมชน โดยหันหน้าไปทางทิศเหนือ ฝั่งซ้ายของสะพานลอด คือ ตลาดหลังสวน และฝั่งขวาของสะพานลอด คือ ที่อยู่อาศัยและสถานที่ราชการ หรือฝั่งบางยี่ไรนั่นเอง

การใช้พื้นที่ในภาพรวมของอำเภอหลังสวนในยุคนี้จะเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเป็นส่วนมาก นั่นคือ สวนผลไม้ ที่นา และพื้นที่ป่า โดยอาคารบ้านเรือนจะเกาะติดกับแนวแกนในการคมนาคม แต่เดิมชาวบ้านจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในสวนของตน แต่ต่อมาเมื่อมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ก็ตั้งบ้านเรือนเข้าหาแนวถนน โดยพื้นที่เกษตรจะอยู่ถัดออกไป

การใช้พื้นที่ในตำบลก็เช่นเดียวกัน แต่ต่างกันตรงที่ในตำบลหลังสวนมีข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ในการใช้พื้นที่ นั่นคือ มีแม่น้ำล้อมทางด้านเหนือและตะวันออก เป็นการบังคับให้มีการใช้พื้นที่ไปในทิศตะวันตกและทิศใต้ พื้นที่อยู่อาศัยในชุมชนจะเกาะอยู่ตามเส้นทางคมนาคม ถัดออกไปจะเป็นพื้นที่เกษตร เช่น สวนผลไม้ และที่นา

พื้นที่ฝั่งตลาดหลังสวน จะเป็นการอยู่อาศัยเพื่อการพาณิชย์กรรมทั้งหมด ส่วนพื้นที่ทางฝั่งบางยี่ไร จะเป็นพื้นที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการ และพื้นที่สวนผลไม้ โดยสวนผลไม้จะเป็นสวนที่อยู่ในบริเวณบ้าน และบ้านจะเป็นบ้านเดี่ยว

ในยุคนี้เริ่มมีการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ในเมืองให้เป็นสัดส่วนมากขึ้น นั่นคือมีการแยกพื้นที่ส่วนราชการในระดับอำเภอออกนอกเขตเทศบาล เพื่อเป็นการกระจายตัวของเมืองและลดความแออัดในศูนย์กลางเมืองอีกด้วย

อาคารบ้านเรือน

ในยุคที่มีการค้าขายรุ่งเรืองขึ้น มีการเข้ามาติดต่อของชาวต่างชาติเข้ามาในพื้นที่ เช่น การเข้ามาเปิดสัมปทานเหมืองแร่ดีบุกในตำบลนาซา ของบริษัท และการเอาแบบอย่างวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้เมืองหลวงสวนในยุคนี้มีอาคารบ้านเรือนหลายรูปแบบ นั่นคือ เป็นอาคารที่ทำจากไม้มีหลังคาที่มุงด้วยกระเบื้องว่าว และสังกะสี และเป็นอาคารตึกที่ทำด้วยปูน โดยอาคารปูนที่เข้ามาในระยะแรกจะเป็นสถานที่ราชการ ซึ่งสร้างเพื่อความคงทนถาวร และมีการผสมผสานเข้ากับไม้ในพื้นที่

ในตำบลหลวงสวน อาคารตึกเข้ามามีบทบาทในสมัยพระยาจตุรบูรพาโกศากร นั่นคือ บ้านของท่านเอง เป็นตึกทำด้วยปูนเอาอย่างมาจากห้างโกหนองวน ของตระกูล ณ ระนอง ในเกาะปีนัง ต่อมาสถานที่ราชการต่างๆก็ได้รับอิทธิพลมาทั้งจากทางกรุงเทพฯ และจากทางจังหวัด เช่น อาคารสำนักงานเทศบาลหลังแรกที่สร้างในปี พ.ศ. 2501 ก็สร้างเป็นอาคาร คอนกรีตเสริมเหล็ก ชั้นเดียว¹⁹ โดยก่อนหน้านั้นอาคารสำนักงานเทศบาลที่ใช้ เป็นเพียงโรงเรียนฝาขัดแตะ หลังคามุงจาก พื้นถมดินที่สร้างขึ้นชั่วคราว

ในยุคนี้อาคารบ้านเรือนในตำบลหลวงสวน เริ่มมีลักษณะของอาคารปูนปนอยู่ในชุมชน เป็นทั้งบ้านเดี่ยว และตึกแถว โดยบ้านเดี่ยวจะเป็นบริเวณฝั่งบางยี่โร ซึ่งจะเป็นไปในลักษณะของการซ่อมแซมบ้านเป็นส่วนใหญ่ ส่วนตึกแถวนั้น โดยส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในบริเวณใกล้ๆตลาดเทศบาล หรืออยู่บริเวณตลาดบน อาคารปูนเหล่านี้เป็นทั้งอาคารที่สร้างจากการขยายตัวของชุมชนยุคใหม่ และเป็นทั้งที่เกิดจากบ้านไม้หลังเก่าเกิดไฟไหม้แล้วหาวัสดุมาซ่อมแซมยาก จึงเปลี่ยนไปเป็นเรือนแถวปูนแทน

ระบบเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจโดยภาพรวมของเมืองหลวงสวนจะยึดหลักสินค้าด้านเกษตรกรรม โดยทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่ของเมืองและอาชีพหลักของประชาชนก็เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมทั้งสิ้น โดยเป็นการเกษตรเพื่อการค้า เมืองหลวงสวนได้ชื่อว่าเป็นเมืองเกษตร อาชีพและรายได้หลักของคนในอำเภอหลวงสวนมาจากภาคเกษตร โดยจะเป็นการค้าผลผลิตทางการเกษตร ที่มีการส่งขายทั้งภายในและภายนอกพื้นที่ สินค้าสำคัญได้แก่ ผลไม้สด และผลไม้แปรรูป ยางพารา เป็นต้น

รูปแบบอาชีพของชุมชนตำบลหลวงสวน ก็เป็นการยึดหลักสินค้าเกษตรกรรมเช่นกัน โดยจะมีรูปแบบเป็นการค้าผลผลิตทางการเกษตร ที่มีบทบาทในการเป็นตลาดเชื่อมโยงชน

¹⁹ กองวิชาการและแผนงาน งานประชาสัมพันธ์. ที่ระลึกและรายงานกิจการเทศบาลวันเปิดอาคารสำนักงานเทศบาลตำบลหลวงสวน อำเภอหลวงสวน จังหวัดชุมพร 24 เมษายน 2546, หน้า 13.

ถ่ายสินค้าระหว่างทางน้ำกับทางบก ในยุคนี้มีเส้นทางถนนที่เจริญขึ้น อาชีพที่เกิดตามมาคือ รถรับจ้าง โดยจะเป็นสามล้อถีบที่รับส่งทั้งคนและของ

รูปแบบการค้าที่พัฒนาขึ้นควบคู่กับเมืองทำให้เกิดความหลากหลายของประเภทสินค้า เดิมที่สินค้าส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตทางการเกษตร จำพวก ผลไม้ อาหารแห้ง และบริการต่างๆ เช่น ร้านตัดผม เป็นต้น แต่ในยุคนี้เริ่มมีร้านค้าที่แปลกเพิ่มขึ้น เช่น การค้าผลิตภัณฑ์เพื่อการเกษตร วัสดุก่อสร้าง ร้านถ่ายรูป เป็นต้น

เศรษฐกิจในยุคนี้อยู่ในเกณฑ์ที่ดี คนในพื้นที่เริ่มมีทรัพย์สินเงินทองมากขึ้น มีการเข้ามาของธนาคาร และร้านทอง โดยธนาคารแรกที่เข้ามาเปิดกิจการในตำบลหลังสวน คือ ธนาคารนครหลวงไทย สาขาหลังสวน (จากการสัมภาษณ์คุณยายกอบสุข ภูริรักษ์ อายุ 91 ปี)

จุดนัดพบหลักของคนในชุมชนในยุคนี้ ได้แก่ สถานีรถไฟหลังสวน ร้านค้าในถนนลูกเสือ ตลาดใต้รุ่ง และบริเวณจุดตัดของถนนลูกเสือกับถนนหลังสวน

บริเวณสะพานลอด เป็นศูนย์กลางการเชื่อมต่อที่สำคัญ เนื่องจากเป็นจุดที่ตั้งอยู่บนแกนการคมนาคมหลักของชุมชน โดยมีการขุดถนนหลังสวนให้ต่ำลงไปเพื่อในรถสามารถวิ่งผ่านได้

บทบาทของชุมชน

บทบาทของชุมชนในยุคที่ถนนเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักนั้น ชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงจากการเป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการขนถ่ายสินค้าการเกษตรจากทางน้ำสู่รถไฟ มาเป็นศูนย์กลางการขนถ่ายสินค้าทางบกโดยรถยนต์แทน เนื่องจากการขนส่งทางถนนจะย่นระยะเวลาและมีความสะดวกมากกว่า รวมทั้งเกษตรกรจะสามารถทำการซื้อขายได้โดยตรงมากขึ้น นอกจากนั้นเส้นทางถนนยังทำหน้าที่เป็นตลาดที่สำคัญ เช่น ในบริเวณถนนหลังสวนที่เป็นแกนหลักของเมืองนั้น เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็จะทำหน้าที่เป็นตลาดที่วางขายผลไม้ โดยเกษตรกรจะขนผลผลิตของตนใส่รถกระบะมาตั้งขายกันบนถนนหลังสวน และบริเวณริมทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 บริเวณสี่แยกทางตัน หรือจุดตัดระหว่างทางหลวงกับถนนเขาเงินนั่นเอง

ลักษณะทางสังคม วิถีชีวิต และวัฒนธรรม

สังคมของชาวตำบลหลังสวนยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ในลุ่มน้ำหลังสวน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นไปในแบบเพื่อยังชีพ มีการทำการเกษตรควบคู่ไปกับการค้า โดยสินค้าส่วนใหญ่เป็นผลผลิตทางการเกษตร

ในยุคนี้มีการทำเหมืองแร่ในพื้นที่อำเภอหลังสวนกันอย่างกว้างขวาง มีการเข้ามาอยู่ของชาวจีนเพิ่มมากขึ้น โดยมีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ แต่ในยุคนี้ก็มีการก่อความไม่สงบขึ้น โดยเกิดการรวมตัวกันของฮั้งยี่ (ยี่หิ้นหัวควาย) ที่เป็นคนไทยรวมกลุ่มกันต่อต้านผู้ปกครองชาวจีน

เกิดเป็นการปล้นดุจกองโจร สร้างความเสียหายกับชีวิตและทรัพย์สินขึ้น แต่ทางภาครัฐส่งตำรวจ มาปราบจึงหมดไปในปี พ.ศ. 2429

การอยู่อาศัยของชุมชนในตำบลหลังสวนในยุคนี้อาจยังไม่มีไฟฟ้าและน้ำประปาให้ บริการ โดยแหล่งน้ำหลักของชุมชน คือ แม่น้ำหลังสวน ที่ใช้ในการอุปโภคบริโภค สำหรับชุมชนที่ ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำ จะสะดวกในการใช้ โดยมีการตักน้ำมาเก็บกักไว้ใช้ หรือใช้ในแหล่งน้ำโดยตรง ร่วม กกับการขุดบ่อน้ำบาดาลไว้ใช้ร่วมกัน ส่วนพื้นที่ที่อยู่ไกลแม่น้ำจะมีการขุดบ่อน้ำบาดาลไว้ใช้แทน ความสัมพันธ์ของคนกับแม่น้ำก่อให้เกิดอาชีพ เช่น ชุมชนบางยี่โร มีที่ตั้งอยู่ติด แม่น้ำ และอยู่ใกล้กับตำบลแหลมทรายที่เชื่อมต่อกับปากน้ำหลังสวนได้ จึงเกิดอาชีพขายเรือรับจ้างขึ้น

วัดเป็นศูนย์กลางสำคัญของชุมชน และในตำบลหลังสวนจะมีวัดชั้นเงิน และวัด โตนด เป็นศูนย์กลาง ชาวบ้านจะมาทำบุญกันที่วัดตามเทศกาลและวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันพระ หรือวันเข้าพรรษา ออกพรรษา เป็นต้น ในขณะเดียวกัน ชาวเมืองส่วนใหญ่ในพื้นที่นี้ก็ เป็น ชาวจีน จึงมีศาลเจ้าจีนที่เป็นที่สักการะและประกอบพิธีตามประเพณี คือ ศาลเจ้าบางยี่โร และ ศาลเจ้าหลังสวน

ประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณอันเนื่องมาจากการดำรงชีวิตประจำวันและ ประเพณีทางศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ การทำบุญวันออกพรรษา ซึ่งตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ชาวหลังสวนจะมีการทำบุญตักบาตร และทอดกฐิน โดยจะมีขบวนแห่ทางเรือไปสู่วัด หลังจากทำบุญเสร็จแล้วก็จะมีการแข่งเรือกันเป็นที่สนุกสนาน ซึ่งประเพณีกระทำสืบทอดกันมาแต่ อดีต โดยเรียกว่า ประเพณีแห่พระ แข่งเรือ ซึ่งการแข่งเรือของชาวหลังสวนจะใช้เวลาตัดสินแพ้ ชนะที่นายหัวเรือต้องไต่ชนเรือเพื่อชิงธงที่เส้นชัย ใครชิงได้ก่อนถือว่าชนะ

การขยายครัวเรือนนั้นเมื่อแต่งงานแล้วจะเข้าไปอยู่ในบ้านของพ่อแม่ตาม ประเพณีจีน หรือไม่ก็ออกไปสร้างบ้านเรือนอยู่เองตามลำพัง แต่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณใกล้ๆ กัน เพราะยังมีพื้นที่ที่สามารถจับจองเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยได้

ด้านการศึกษาของคนในพื้นที่นั้น มีโรงเรียนเป็นแหล่งการศึกษาที่ดี โดยจะมีโรง เรียนประจำอยู่ในแต่ละวัด โรงเรียนที่สำคัญในยุคนี้อาจเป็นโรงเรียนอุดมวิทยากร

บทบาทของวัดในยุคนี้อาจเป็นแหล่งบวชเรียนสืบทอดศาสนา และยังเป็นศูนย์กลาง ของชุมชน โดยเป็นที่รวมตัวของชาวบ้าน ส่วนใหญ่จะมาพบเจอกันที่วัดตอนทำบุญบั้ง หรือตอน บูรณะวัดบ้าง รวมทั้งเมื่อมีกิจกรรมอะไรที่ต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ก็จะมาใช้พื้นที่ของวัด วัดจึง กลายเป็นจุดนัดพบที่สำคัญควบคู่ไปกับตลาด

ในยุคนี้วัดที่เจริญมากคือวัดชันเงิน เนื่องจากเป็นวัดที่มีเจ้าอาวาสเป็นเจ้าคณะจังหวัดฝ่ายมหานิกาย และเป็นพระอารามหลวงที่มีพระสงฆ์มาบวชเรียนและจำพรรษาในวัดเป็นจำนวนมาก มีการเปิดเป็นโรงเรียนสอนธรรมะ โดยพระและสามเณรที่บวชจะได้รับการสอนหนังสือในทางธรรมอย่างแท้จริง จนวัดนี้มีพระภิกษุและสามเณรที่สอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค อยู่หลายรูป ประกอบกับท่านเจ้าอาวาสวัดเป็นผู้มีการศึกษาถึงระดับปริญญาเอก จึงมีการพัฒนาวัดอย่างรวดเร็ว จนมีบทบาทเป็นวัดที่สำคัญในพื้นที่แทนที่วัดโตนด ซึ่งในปัจจุบันมีเพียงท่านเจ้าอาวาสจำพรรษาในวัดเพียงรูปเดียวเท่านั้น

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะเป็นความใกล้ชิดเฉพาะคนที่รู้จักกันมาดั้งเดิม หรือของคนหลังสวนดั้งเดิมในพื้นที่ เนื่องจากพื้นที่ชุมชนมีการขยายตัวขึ้น มีการอพยพเข้ามาของแรงงานทั้งชาวจีนและชาวไทย เข้ามาเช่าบ้านที่เป็นอาคารเรือนไม้เก่าในอดีต ซึ่งเจ้าของส่วนใหญ่จะมีฐานะดี ส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อในกรุงเทพฯ ทำงานตั้งรกรากที่นั่น แล้วพาพ่อแม่ไปอยู่ด้วย ทำให้บ้านเรือนไม้เก่าเหล่านี้ร้าง จึงมีการเปิดให้เช่าในราคาถูกลงมาก ประมาณ 1,500 - 2,000 บาท ต่อปี ดังนั้นความสัมพันธ์ของคนจะไม่ค่อยสนิทชิดเชื้อกัน แต่เป็นการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และสามัคคีกัน

สรุป

ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 ที่ตัดผ่านพื้นที่อำเภอหลังสวน เป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการขยายตัวออกสู่แนวถนนซึ่งเป็นแนวแกนการคมนาคมสายหลัก ตลอดจนมีการสร้างถนนโครงข่ายภายในพื้นที่ให้มีความเชื่อมโยงกับแกนหลัก โดยถนนเหล่านี้ซึ่งเป็นแกนรองของชุมชนจะทำหน้าที่เป็นทางเชื่อมชุมชนในตำบลหลังสวนสู่พื้นที่ภายนอก ส่วนแกนหลักในชุมชน คือ ถนนหลังสวน นั้น มีการปรับปรุงเป็นถนนลาดยางตลอดสายโดยมีการสร้างสะพานข้ามคลองบางยี่ไร เชื่อมถนนข้ามสู่ชุมชนปากน้ำหลังสวน การสร้างสะพานแห่งนี้มีผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณรอบเขตเทศบาลกันมากขึ้น เนื่องจากพื้นที่ในเขตตำบลหลังสวน หรือเขตเทศบาลนั้นมีข้อจำกัดในด้านพื้นที่ ซึ่งมีการอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่นทั้งสองฟากถนน ไม่มีพื้นที่ว่างที่จะขยายการตั้งถิ่นฐานได้อีก ดังนั้นในปี พ.ศ. 2536 จึงมีพระราชกฤษฎีกา ประกาศขยายขอบเขตเทศบาลตำบลหลังสวน จากพื้นที่ 1.5 ตารางกิโลเมตร เป็น 10.2 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ในตำบลใกล้เคียง และเป็นการขยายความเจริญของเมืองออกสู่ภายนอกเพิ่มมากขึ้น ชุมชนในยุคนี้จึงอยู่ในขั้นของการกระจายความเจริญออกสู่พื้นที่รอบนอก เกิดศูนย์กลางในระดับเล็กหลายศูนย์กลางอันเป็นสาเหตุให้ศูนย์กลางเก่าถูกลดบทบาทลงไป

ตำบลหลังสวนในยุคนี้จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของเทศบาลตำบลหลังสวน โดยมีบทบาทเป็นพื้นที่เก่าในเมือง ดังจะเห็นได้จากสภาพบ้านเรือนในตำบลนี้ จะเป็นอาคารบ้านเรือนแบบเก่า มีเรือนแถวไม้ตั้งอยู่ทั้งสองฝั่งถนนหลังสวนและถนนลูกเสือ ซึ่งเป็นอาคารบ้านเรือน

โบราณมาแต่อดีตที่ยังคงหลงเหลือให้เห็นในปัจจุบัน โดยมีการปลูกอยู่ติดกันกับตึกแถวสมัยใหม่ที่พบมากในถนนหลังสวนตอนบน และถนนเขาเงินเกือบทั้งเส้น และมีการปลูกสร้างอาคารรุกเข้ามาในพื้นที่เก่าของเมืองมากขึ้น โดยรื้อบ้านหรืออาคารเรือนไม้เก่าออกแล้วสร้างเป็นอาคารสมัยใหม่ที่

ในยุคนี้มีการแยกประเภทการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน คือ บริเวณตลาดหลังสวนไปทางทิศตะวันตกเชื่อมสู่ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 จะเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยและการพาณิชย์กรรม ส่วนพื้นที่ราชการในระดับเทศบาล จะมีที่ทำการอยู่ทางฝั่งขวาสะพานลอด หรือทางฝั่งบางยี่ไร และในระดับอำเภอ จะมีศูนย์ราชการอยู่ในเขตเทศบาลใหม่ คือ หมู่ 11 ตำบลชันเงิน โดยศูนย์ราชการจะรวมเอาหน่วยงานในระดับอำเภอไปไว้ในที่เดียวกัน เช่น ที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจ ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข และสนามกีฬาากลางอำเภอหลังสวน เป็นต้น ซึ่งเป็นแหล่งรวมในการทำกิจกรรมของชาวเทศบาลหลังสวนไปโดยปริยาย

ตารางที่ 4.2 สรุปพัฒนาการ

ช่วงเวลาในการศึกษา	รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน	ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน	บทบาท
ชุมชน 2 ศูนย์กลาง พ.ศ. 2240-2458 บางยี่ไรเป็นศูนย์กลางปกครอง พ.ศ. 2240-2420	ประชาชนตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ทำการเกษตรและการค้า มีวัดและศาลเจ้าเป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นหลัก	ปัจจัยทางกายภาพเป็นหลัก คือ ทำเลที่ตั้งเป็นที่ราบริมฝั่ง เหมาะแก่การเกษตร ใกล้เคียงแหล่งอาหาร/เส้นทางคมนาคม	เป็นชุมชนเกษตรกรรมและชุมชนท่าเรือขนถ่ายสินค้าทางการเกษตรและสินค้าอื่นๆ
ผู้นำชาวจีนกับศูนย์กลาง ที่บางชันเงิน พ.ศ. 2421-2458	ย้ายศูนย์กลางการปกครองมาที่บางชันเงิน มีถนนดินเป็นแกนกลางชุมชนวางตัวขนานกับน้ำ บ้านเรือนวางตัวขนานถนนเป็นอาคารเรือนแถวไม้ที่เริ่มมีการผสมของปูนในช่วงปลายของยุค	แม่น้ำยังคงมีอิทธิพลในการเป็นเส้นทางคมนาคมสู่พื้นที่ภายนอก แต่ภายในชุมชนจะใช้ถนนแกนกลาง	ยังคงเป็นชุมชนเกษตรกรรม และเป็นชุมชนการค้าทางน้ำแต่เริ่มลดบทบาทด้านการค้าเนื่องจากแม่น้ำเริ่มตื้น
เส้นทางรถไฟเข้าสู่พื้นที่ พ.ศ. 2549-2509	เกาะกลุ่มตามเส้นทางที่เชื่อมสู่สถานีรถไฟ ตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณตลาดหลังสวน ย้ายศูนย์ราชการระดับอำเภอสู่พื้นที่รอบนอก และศูนย์ราชการเทศบาลอยู่ในพื้นที่ฝั่งบางยี่ไร พื้นที่ฝั่งตลาดจะเป็นพาณิชย์กรรมและพักอาศัย	เส้นทางรถไฟมีบทบาทในการตั้งถิ่นฐาน รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจในฝั่งตลาดทำให้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น	เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีพื้นที่เกษตรอยู่นอกพื้นที่อาศัย เป็นศูนย์กลางการขนถ่ายสินค้าจากทางน้ำสู่ทางบกโดยรถไฟ
เส้นทางถนนเข้าสู่พื้นที่ พ.ศ. 2510-2547 ถนนสายหลักตัดผ่านพื้นที่ พ.ศ. 2510-2535	หันเข้าหาเส้นทางคมนาคมในพื้นที่ที่พัฒนาตามถนนสายหลัก คือ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41 อาคารสร้างใหม่เป็นปูน ความสำคัญของแม่น้ำเหลือเพียงใช้แข่งเรือตามประเพณี	เส้นทางคมนาคมเป็นปัจจัยดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน เพราะสะดวก รวดเร็วกว่า	เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีพื้นที่เกษตรอยู่นอกพื้นที่อาศัยและพื้นที่ในชุมชนเป็นแหล่งซื้อขายสินค้าเกษตรบริเวณถนนหลังสวน
ขยายเขตเทศบาล พ.ศ. 2536-2547	อาคารที่สร้างใหม่เป็นปูน 2-3 ชั้น ส่งผลต่อทัศนียภาพของชุมชน การตั้งถิ่นฐานขยายตัวออกสู่แนวถนนสายหลัก มีการสร้างศูนย์กลางแห่งใหม่ของเอกชน คือ ตลาดอวยชัย 2 และ 3	เส้นทางคมนาคมและกิจกรรมทางเศรษฐกิจทำให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณตลาดหลังสวนและริมฝั่งถนนสายหลักที่เชื่อมกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 41	เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีพื้นที่เกษตรอยู่นอกพื้นที่อาศัย แต่บทบาทการเป็นแหล่งซื้อขายสินค้าหมดไป เพราะเปลี่ยนไปตั้งที่ตลาดอวยชัย 2 และ 3 ชุมชนในปัจจุบันจึงเป็นเพียงชุมชนพักอาศัยทั่วไป

ที่มา : จากการวิเคราะห์